

Ο Ιωάννης Μεταξάς πολιτικός λγότης.

Ιωάννης
Μεταξάς

ΤΟ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟ ΤΟΥ

ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ

1921-1932

*Επιμέλεια: ΠΑΝ. Μ. ΣΙΦΝΑΙΟΣ

I K A P O Σ
1964

17 Μαρτίου, Τετάρτη

‘Υποθέσεις, ἔξακολουθοῦμεν μελέτην ἀγορᾶς σπιτιοῦ.—Τρούμπα.—Τηλεγραφῶ Μπάμπη δὲ διὰ κάσες.

Οἱ ‘Ἐλληνες δὲν ἡδυνήθησαν εἰσέτι νὰ κυριεύσωσι τὸ ‘Εσκῆ - Σεχῆρ.

18 Μαρτίου, Πέμπτη

Μετακόμισις βιβλιοθηκῶν μου.

19 Μαρτίου, Παρασκευὴ - 20 Μαρτίου, Σάββατον

Ξενικῶ τακτοποιῶν βιβλία μου. ‘Αναμνήσεις.

21 Μαρτίου, Κυριακὴ

‘Εκδρομὴ μὲ οἰκογένειαν εἰς ‘Ακρόπολιν ἐπίσης ἀπόγευμα. ‘Επιστρέφομεν πεζῇ νύκτα.—Δυσκολίαι στρατοῦ πρὸ ‘Εσκῆ - Σεχῆρ.

22 Μαρτίου, Δευτέρα

‘Ηττα ἑνάποιν ‘Εσκῆ - Σεχῆρ. Προσπάθειαι διαφρόων φύλων νὰ μὲ πείσωσι διὰ πρέπει νὰ ἐπανέλθω εἰς τὸν στρατόν. Οὐδεὶς δμῶς ἐπίσημος μοῦ εἴπε τίποτε. ‘Ομιλοῦν δηλοὶ διὰ παλαιὸν ἐπιτελεῖον. ‘Ωστε μὲ θέλουν ἐσυνδυασμῷ, διὰ νὰ ἔχωμεν τὰς ἀγδίας τοῦ παρελθόντος. ‘Αδύνατον! Θὰ μείνω εἰς τὴν ἄκρην μου.

23 Μαρτίου, Τρίτη

Συμφωνοῦμεν μὲ Κυριακόν, δικηγόρον Γρόμαν. ‘Υπόθεσις ἐτελείωσην.—‘Έξακολουθοῦν ὑποδείξεις φύλων. ‘Αδύνατον! Βλέπω Βερνάρδον. Δὲν εἰμπορεῖ νὰ ἐλθῃ σπίτι μου. Θέλει νὰ μοῦ ἐκθέσῃ ίδεας του. Εἰμπόρεσεν δμῶς νὰ ὑπάγῃ εἰς τὸ σπίτι τοῦ Δούσμανη καὶ τοῦ Φώντα.

24 Μαρτίου, Τετάρτη

Εἰδήσης ‘Ἐλευθέρου Τύπου’ περὶ ἀρχιστρατηγίας μου· διάφευσις α’Α. θηγανεῖχη. ‘Επιβεβαιώσις Πεσματζῆγλου καὶ Χαλκοκονδύλη Φῆμαι. Δηλώσεις μου εἰς Πεσματζῆγλου καὶ Χαλκοκονδύλην ἐσπέρας. Νὰ μὴ τολμήσῃ κανεὶς νὰ μὲ συνδυάσῃ μὲ ἄλλους! ‘Ιδίως μὲ Δούσμανην!—‘Απόγευμα. Μὲ Βερνάρδον καὶ Φώντα. Τὰ τοῦ μετώπου, ἥττα! Παραμοναὶ καταστροφῆς¹; Τελείων ἀπαράσκευοι: Κυβέρνησις ὑπεύθυνος. Σχέδια διὰ ‘Αφίδν-Καρά-Χισάρ. Συμβούλη μου εἰς Βερνάρδον, νὰ μείνων εἰς στενήν ἀπαρχὴν πρὸ ‘Εσκῆ - Σεχῆρ διὰ νὰ τοὺς συγκρατοῦν.—‘Ετελείωσης συμβόλαιον. ‘Τηγυραφὴ Παρασκευὴν. Γράφω Μπάμπη, μαρᾶς, ‘Ιάσονος, Μακρῆ, ‘Αλεξάτου. Στείλαμεν γράμμα εἰς Βατιμπέλλα μὲ ‘Ιγγλέσην, διὰ ὑπόθεσιν Μπάμπη μὲ σχετικά.

1. Πρόκειται γιὰ τὴν ἀπικίνδυνη ἀντεπίθεσι τοῦ ‘Ισμέτ Πασᾶ κατὰ τοῦ Α’ Σώματος Στρατοῦ, τὴν δηοτικὴν ἀναγκαῖτο τὸ 34 Σύνταγμα Πεζικοῦ. (Βλ. εἰσηγωγικὸ σημεῖομα, σελ. 45).

25 Μαρτίου, Πέμπτη

‘Απόγευμα ἔρχεται ‘Εξαδάκτυλος. Βράδυ εἰς τοῦ Πρωτοπαπαδάκη μὲ Γούναρη καὶ ‘Εξαδάκτυλον (ἰδε σημείωσιν δημιύλας).

Προσπάθειαι νὰ μὲ πείσουν νὰ εἰσέλθω εἰς ‘Επιτελεῖον Παπούλα. ‘Αγανάκτησίς μου. Πρότασις περὶ ἀρχιστρατηγίας. Τὴν ἀποκρούω. Δὲν δύναμαι νὰ ἀναλάβω τὰς εὐθύνας τῶν πράξεων τοῦ Παπούλα.

‘Ἐν περιπτώσει ὑπεκφυγῆς Παπούλα, μετάβασις Γούναρη ἐπὶ τόπου. Δέχομαι νὰ τὸν συνοδεύσω.

‘Ικεσίαι πρὸς ἐμέ. ‘Αδύνατον νὰ ὑποχωρήσω. Μέχρι 3 μετὰ μεσονύκτιον.—‘Επειτα εἰς Χαλκοκονδύλην. Διηγοῦμαι. Σύσκεψις: ίδεα του νὰ δεχθῶ δηποτὲ παίξω ἐπιτυχίαν.—‘Επιστρέψω σπίτι πρὸτε Παρασκευῆς.

(Στὸ προσωπικὸ ‘Αρχεῖο τοῦ Ι. Μεταξᾶ βρέθηκε, γραμμέτο μὲ τὸ χέρι του, τὸ μηνηδόνιο τῆς πρώτης αὐτῆς συνομιλίας, ποὺ ἀναφέρεται στὴν παραπάνω ἀγγραφῇ. Τὸ παραθέτουμε ἀκόριο).

Συνομιλία μεταξὺ Γούναρη, Πρωτοπαπαδάκη καὶ ἐμοῦ.

Τὴν 25 Μαρτίου 1921.

Τὸ ἀπόγευμα τῆς 25 Μαρτίου 1921 (Πέμπτην), δ. κ. ‘Αθαν. ‘Εξαδάκτυλος ἤλθεν εἰς τὴν ἐν Ν. Φαλήρῳ κατοικίαν μου καὶ μοὶ μετέφερε τὴν παραδίκησιν τοῦ κ. Γούναρη νὰ συναντηθῶ μετ’ αὐτοῦ τὸ ἐσπέρας τῆς αὐτῆς εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ κ. Πρωτοπαπαδάκην. Μοὶ εἶπεν διὰ ἐπρόκειτο νὰ δημιύλησωμεν ἐπὶ τῆς ἐν Μ. ‘Ασιζ καταστάσεως ἀπὸ γενικῆς ἀπόφεως.

Τὸ ἐσπέρας, ὥραν 10 μ.μ., συνητήθημεν μετὰ τοῦ κ. Γούναρη εἰς τοῦ κ. Πρωτοπαπαδάκης. Εἰς τὴν συνέπειται μας ταῦτην ἔλαβον μέρος οἱ κ. κ. Πρωτοπαπαδάκης καὶ ‘Εξαδάκτυλος. Οὐδεὶς ἔτερος ἦτο παρών.

Μὲ ἡρώτησαν πῶς βλέπω τὴν κατάστασιν. ‘Απήντησα, διὰ ἀγνοῶ τὰς λεπτομερεῖς τῆς τακτικῆς καταστάσεως, ἔχω δμῶς τὴν ἐντύπωσιν διε τοις δυνάμεις εἰναι ἀνεπαρκεῖς διὰ τὴν ἐπιχείρησιν: ἤρκει νὰ ἀναλογισθῇ τις μόνον τὸ μέτωπον μήκους ὑπὲρ τὰ 300 χιλιόμ. καὶ τὸ βάθος ἀκόμη περισσότερον, τὸ μῆκος τῶν συγκοινωνῶν, τὸ δυσχερέστατον τοῦ ἐδάφους, τὴν ἐχθρότητα τῶν κατοικῶν. ‘Εξέφρασε τὴν ἀπορίαν μου, πῶς ἀπεφασίσθη τόσον σπουδαῖα ἐπιχείρησις—δηλ. ἡ τῆς καταλήψεως τῆς ‘Αγκύρας—μὲ τόσον ἀσθενεῖς δυνάμεις. Μοὶ ἔξήγησα τότε διὰ μακρῶν, διὰ ἀβασισθησαν ἐπὶ τῶν βεβαιώσεων τῶν διευθυνόντων τὸν ἐκεῖ στρατόν, οἵτινες καὶ οὗτοι ἔβασισθησαν ἐπὶ τῶν ἀποτελεσμάτων τῶν μέχρι ‘Ιανουαρίου ἐπιχειρήσεων καὶ ίδιᾳ ἐπὶ τῆς τότε γενομένης μεγάλης πρὸ ‘Εσκῆ - Σεχῆρ ἀναγνωρίσεως. ‘Απήντησα, διὰ δεῖς εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς νὰ ἔνοηθῃ διὰ ἐπρόκειτο περὶ πολέμου πρὸς τὴν Τουρκίαν, πρὸς διόλκηρον δηλ. τὸ Τουρκικὸν ‘Εθνος.

Μὲ ἡρώτησαν τί ἔδει νὰ γίνη, προϋποτιθεμένου διε δὲν ἦτο δυνατὸν

νὰ ἐπέλθῃ εἰρηνικὸς διακανονισμός. 'Απήντησα, δτὶ ἔπρεπε νὰ γίνῃ γενικὴ ἐπιστράτευσις, νὰ συγκροτηθῇ ὁ στρατὸς πρὸς πόλεμον καὶ νὰ κτυπηθῇ ὁ Κεμᾶλ δι' ὀλοκλήρου τῆς δυνάμεως τοῦ ἀλληνικοῦ στρατοῦ. Μοὶ ἀπήντησαν, δτὶ αἱ ὅλιγαι ἡλικιῖαι, αἵτινες ἀπέμεναν, δὲν θὰ προσέθεταν μεγάλην δύναμιν εἰς τὸν διὸν στρατόν, ἀλλά, τὸ κυριώτερον, δὲν ἥδυνατο νὰ ἐπεκταθῇ ἡ ἐπιστράτευσις καὶ ἐπὶ ὅλων ἡλικιῶν, διδτὶ ἐλείταν δηλα πεζικοῦ. 'Ο κ. Πρωτοπαπαδάκης μοὶ ἔδειξε τότε κατάστασιν, ἐπὶ τῆς ὅποιας κατεδεικνύετο, δτὶ ὑπῆρχον μόνον 72 χιλ. μάνλιχερ, 27 χιλ. Lebel καὶ μερικαὶ χιλ. γκρά. Τὰ δύο πρᾶτα ποσὰ μόλις ἔξηρκουν διὰ τὴν ἥδη ἐπιστρατευθεῖσαν δύναμιν.

'Ἐκ τῶν πληροφοριῶν των ἔξήγετο, δτὶ εἰς M. 'Ασίαν κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς μάχης τοῦ 'Εσκή - Σεχήρ ὑπῆρχε δύναμις περίπου 115 χιλ. ἀνδρῶν, καὶ δτὶ εἰς τὴν μάχην ταῦτην ἔλαβε μέρος οὐχὶ πλέον τῶν 15 χιλ. τυφεκίων. Δὲν ἔγνωρικόν διέλου τὴν διανομὴν τῆς δυνάμεως καὶ συνεπῶς δὲν ἥδυναντο νὰ δικαιολογήσουν τὴν τοιαύτην δυσαναλογίαν τῶν μαχητῶν πρὸς τὴν ὅλην δύναμιν.

'Ἐχητησα τότε νὰ ἐννοήσω ποῖαι ἦσαν αἱ πολεμικαὶ προθέσεις τῆς Κυβερνήσεως. Μοὶ ἀπήντησαν δτὶ ἐνόμιζον δτὶ διὰ τῆς καταλήψεως τοῦ σιδηροδρομικοῦ τμήματος 'Αριδύν-Καρά-Χισάρ — 'Εσκή-Σεχήρ καὶ τῆς μετέπειτα καταλήψεως τῆς 'Αγκύρας καὶ τοῦ 'Ικονίου, θὰ κατελύετο ἡ ἀντίστασις τοῦ Κεμᾶλ καὶ θὰ ἐπειθετο ὅδος νὰ ὑπογράψῃ τὴν εἰρήνην. 'Απήντησα, δτὶ, ἀσχέτως μὲ τὸ ἀνεπαρκὲς τῆς ἐν M. 'Ασίᾳ δυνάμεως μας πρὸς τοιαύτην ἐνέργειαν, αὐτὴ ἀυτὴ ἡ τοιαύτη ἐνέργεια δὲν θὰ ἥγη πρὸς τὸ ἐπιδιωκόμενον ἀποτέλεσμα' διδτὶ ἡ τουρκικὴ ἀντίστασις θὰ μετεπίθετο περιτέρῳ εἰς τὸ ἐσωτερικόν, θὰ ἔδει νὰ καταλάβωμεν ὅλοκληρον τὴν M. 'Ασίαν καὶ νὰ ἔξασφαλίσωμεν τὴν κατοχὴν αὐτῆς ὅπως πεισθῶσιν οἱ Τούρκοι εἰς εἰρήνην ἃτις πράγματι θὰ ἡτο ἡ ἀρχὴ καταλύσεως τοῦ κράτους των. Πρὸς τοιοῦτον πόλεμον θὰ ἦσαν ἀνεπαρκεῖς αἱ δυνάμεις τῆς 'Ελλάδος. Εἶπον, δτὶ ἐγὼ πάντοτε, ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Βενιζέλου, εἴχον τὴν ἰδέαν ταῦτην, τῆς σημερινῆς ἀνεπαρκείας τῆς 'Ελλάδος πρὸς κατάλυσιν τοῦ Τουρκικοῦ Κράτους καὶ διὰ τοῦτο πάντοτε κατεδίκασα τὰς ἐν M. 'Ασίᾳ στρατιωτικὰς ἐπιχειρήσεις. Συνεπῶς δὲν ἔβλεπα τὸ τέρμα τοῦ νῦν διεξαγομένου πολέμου.

'Ο κ. Γούναρχης τότε μοὶ ἔξθεσε διατί ἡναγκάσθη νὰ συνεχίσῃ τὴν πολιτικὴν τοῦ κ. Βενιζέλου, καὶ διατί δὲν ἥδυνήθη ἐν Λονδίνῳ νὰ εὑρῇ συμβιβαστικὴν λύσιν, δπως τερματισθῇ ὁ πόλεμος. 'Εθεώρει δτὶ ἀδυναμία τῆς 'Ελλάδος νὰ νικήσῃ θὰ ἐπιφέρῃ οὐ μόνον τὴν ἀπώλειαν τῆς Σμύρνης, ἀλλὰ καὶ τῆς Θράκης. 'Απήντησα, δτὶ δὲν ἔχω τὰ στοιχεῖα δπως κρίνω τίνι τρόπῳ θὰ ἀπέφευγε διπλωματικῶς τὴν τοιαύτην ζημίαν ἡ Ελλάς, ἀλλὰ ἡ ἀδυναμία αὐτῆς δπως νικήσῃ δριστικῶς, δηλ. ἀναγκάσῃ τὴν Τουρκίαν εἰς ὑποταγήν, ἢτο δι' ἐμὲ προφανῆς.

Μοὶ ἔζητήθη τότε ἡ γνώμη, πῶς θεωρῶ τὴν Τουρκικὴν στρατιωτικὴν

Ἀνωτάτοις Παπούδας.

*Αρχιστράτηγος, ἀπὸ τὸν Νοέμβριο 1920 έως τὸν Μάρτιο 1922.

κατάστασιν. Ἀπήντησα, διτὶ θεωρῶ ταύτην κρίσιμον, δχι μόνον ἔνεκα τοῦ διλιγαρίθμου τῶν δυνάμεων, ἀλλὰ καὶ ἔνεκα τῆς διαιρέσεως αὐτῶν εἰς δύο δύμαδας ἀσχέτους καὶ λίαν ἀπεχόντας ἀλλήλων. Ἐπηκολούθησε μακρά συζήτησις ἐπὶ τῶν λεπτομερειῶν τῆς μάχης τοῦ Ἐσκῆ - Σεχῆρ, τῶν δυνάμεων τοῦ ἀντιπάλου, τῆς πιθανῆς αὐξήσεως αὐτῶν.

Μοι ἡρώτησαν τί νομίζω διτὶ ἐπρεπε νά γίνη, δπως ἀλώθῃ τὸ Ἐσκῆ - Σεχῆρ. Ἀπήντησα, διτὶ πάντως ἔδει νά γίνη ἀνασυγχρότησις τοῦ στρατοῦ, δηλ. ἀνασύνθεσις τῶν μονάδων, ἀνεφοδιασμὸς αὐτῶν, καὶ παράταξις αὐτῶν μᾶλλον συνεπτυγμένων, νά ἐλεγῇ δὲ μία διεύθυνσις ἐπιχειρήσεων ἢ ἡ πρὸς Ἐσκῆ - Σεχῆρ ἢ ἡ διὰ τοῦ Ἀφίδν - Καρπ - Χισάρ. Δὲν είμαι δμως, εἶπον, εἰς θέσιν νά δρίσω σχέδιον ἑκστρατείας αὐτὴν τὴν στιγμήν. Πάντως ἡ ἄνω ἐκτεθεῖσα ἐνέργεια δὲν ἡτο δυνατὸν νά γίνη τώρα δπως είχον ἐμπλακῆ αἱ μονάδες, καὶ ἔνεκα τῶν ἀπαιτήσεων τῆς κατοχῆς τὰς ὁποίας ἐδημιούργησαν τὰ πολιτικὰ συμφέροντα, καὶ ἔνεκα τῶν συμμαχιῶν τῆς Ἀγγλίας ἀπαιτήσεων. Συνεπῶς ἔθεωρησα τὴν ἐπιτυχίαν τῆς κατὰ τοῦ Ἐσκῆ - Σεχῆρ ἐπιχειρήσεως, ὡς είχον τὰ πράγματα, ἀσθενεστάτη.

Μετὰ διαφόρους μακρὰς περιστροφὰς τῆς δμιλίας ἐπὶ τῶν ἰδίων ὡς ἄνω ἀντικειμένων, ἤρχισαν νά φέρουν τὸν λόγον ἐπὶ τῆς ἀνάγκης τῆς τονόσεως τοῦ Ἐπιτελείου διὰ νέων προσώπων, δ. κ. Πρωτοπαπαδάκης ἐξέφραζεν ἀμφιβολίας περὶ τῆς ἱκανότητος τοῦ κ. Πάλλη, τὰς ὁποίας δμως ἀπέκρουσα. Ὁ κ. Ἐξαδάκτυλος περίστανε τὴν ἀνάγκην νά ὑπάρχωσιν ἐν τῷ Στρατηγείῳ πολλὰ ἵκανα πρόσωπα. Ὁ κ. Γούναρης ἔθεωρε διτὶ δ. κ. Παπούλας, ἀκατάλληλος διὰ τὴν ἀρχιστρατηγίαν, ἐπεζήτει καὶ νά διεκφύγῃ τῆς κατὰ τοῦ Ἐσκῆ - Σεχῆρ ἐπιχειρήσεως καὶ διτὶ πρὸς τοῦτο θὰ ἔχῃτε ἐκάστοτε ἐνισχύσεις εἰς ἄνδρας καὶ ἐφόδια μέχρις οὗ ἡ Κυβερνησίς μὴ δύναται πλέον νά τοῦ ἀποστέλη καὶ τοῦ παράσχῃ οὕτω τὴν ποθουμένην πρόφασιν. Τέλος, κατόπιν πολλῶν ἐλιγμῶν καὶ τῶν τριῶν, δ. κ. Πρωτοπαπαδάκης μοι προέτεινε νά μεταβῶ δπως ἐνισχύσω τὸ Ἐπιτελεῖον τοῦ Παπούλα. Ἀπήντησα, διτὶ δὲν είναι δυνατόν νά διοικήσω τὸν κ. Παπούλαν. Ὁ κ. Πρωτοπαπαδάκης δὲν ἥθλησε κατ' ἀρχὰς νά ἐννοήσῃ. Τότε τοῦ ἐξήγησα διτὶ, δεδομένης τῆς ὑπὸ αὐτῶν τῶν ἰδίων ἀναγκαιότεως τῆς ἀνικανότητος τοῦ κ. Παπούλα, ἔγω, ἀποδεχόμενος τὴν προτεινομένην θέσιν, θὰ ἀνελάμβανοι κυρίως νά ἔκτελοι κατ' οὐσίαν τὸ ἔργον τὸ διοῖτον ἔδει νά ἔκτελῃ δ. κ. Παπούλας, διτὶ δμως θὰ κατεῖχε τὴν θέσιν τοῦ ἀρχιστρατηγού, ἐμοῦ κατέχοντος ὑποδεεστέρων καὶ διευθύνοντος αὐτῶν εἰς τὰς πράξεις του. Προσέθεσα δὲν ἡννόουν πρὸς ποὺν σκοπὸν θὰ ἐδεχόμην τοιοῦτον τι. Εἶπον, διτὶ είναι ἀληθές, διτὶ εἰς προγενεστέρους πολέμους ἐπραξα παρόμοιον, ἀλλὰ ὑπέφερα πολὺ ἐκ τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς τοικύτης ἐνδοτικότητος μου, διτὶ ἐγήρασα πλέον καὶ τὰ ψυχικὰ δρια τῆς γενναιοκαρδίας μου ἐστένευσαν. Συνεπῶς ἥρνήθην καὶ μετά τινος ἀγανακτήσεως διὰ τὴν πρὸς ἐμὲ γενομένην ὑποτίμησιν. Ὁ κ. Πρωτοπαπαδάκης ἐσπευσε τότε νά διορθώσῃ τὸ γενομέ-

νον καὶ μοι εἶπε: Λοιπὸν δέξου νά γίνης έσον ἀρχιστράτηγος. Ὁ κ. Γούναρης διεύπατα, ἀναμένων τὴν ἀπάντησί μου.

Ἀπήντησα, διτὶ δὲν δύναμαι νά ἀποδεχθῶ τὴν ἀρχιστρατηγίαν διότι δὲν συμφωνῶ πρὸς τὰ μέχρι τῆς στιγμῆς ἐκείνης γενόμενα πρὸς τε τὴν παρασκευὴν τοῦ στρατοῦ καὶ τὰς ἐπιχειρήσεις. Δὲν μοῦ ἡτο δὲ πλέον δυνατὸν οὔτε τὰ κατὰ τὴν γνώμην μου κακῶς γενόμενα νά ἐπανορθώσω, οὔτε νά ἀναλάβω νά ἐφαρμόσω ξένα σχέδια καὶ νά συνεχίσω ἐπιχειρήσεις αἵτινες θὰ ἥγον εἰς ἀποτυχίαν.

Τὸ πρᾶγμα θὰ ἡτο διάφορον, προσθέσσα, ἐὰν είχον εἰς τὴν διάθεσιν μου τὸν ἀπὸ Νοεμβρίου καὶ πέραν διαρρέεσσαντα χρόνον. Μὲ ἡρώτησαν τί θὰ ἔκαμψα ἀπήντησα, διτὶ θὰ συνεκρότουν τὸν στρατὸν ἐπὶ τῶν βάσεων του εἰς πλήρη πολεμικὴ σύνθεσιν, διτὶ τὸν παρεσκευαζόντα καθ' ὅλον τὸ χειμῶνα καὶ διτὶ τὸν ἐφωδιαζόντα τελείων καὶ θὰ τὸν παρέτασσε κατ' ὅλον τρόπον πάντως δὲν θὰ τὸν διήρουσαν εἰς δύο κεχωρισμένας δύμαδας. Μοι εἶπον διατί δὲν τὸ κάμινο τώρα δεχόμενος. Ἀπήντησα, διτὶ δὲν ἡτο δυνατὸν πλέον, ἀφοῦ ἡρχισσαν μάχαι, ἀφοῦ είναι στενὴ ἡ μετά τοῦ ἔχθρου ἐπαρφή. Δὲν ὑπάρχει πλέον καιρός, δὲν είναι δυνατὸν νά γίνη ἄλλο τι ἡ ἡ συνέχιστος τῶν ἀρξαμένων ἐπιχειρήσεων. Δὲν θεωρῶ διτὶ αὐτάς ἔγουσιν εἰς ἀποτυχίαν. Συνεπῶς δὲν ἀναλαμβάνω τὴν εὐθύνην αὐτῶν, συνεπῶς δὲν ἀποδέχομαι τὴν ἀρχιστρατηγίαν. Ὁ κ. Πρωτοπαπαδάκης καὶ δ. κ. Ἐξαδάκτυλος προσεπάθησαν νά με μεταπεισουσιν, ἀλλὰ εἰς μάτην. Τοις εἶπο: Ἀποδεχόμενος τὴν ἀρχιστρατηγίαν, χωρὶς φυσικὰ νά ἐκθέσω δημοσίᾳ τὴν ἀπιθανότητα τῆς ἐπιτυχίας, διδὼ εἰς τὸ "Εθνος" ἐπίπλας, τὰς ὁποίας δὲν συμπεριζομάται. Δηλ. ἔξαπατῶ τὸ "Εθνος" δὲν δύναμαι νά τὸ πράξω, είναι περὶ τὴν συνείδησίν μου. Ὁ κ. Πρωτοπαπαδάκης τότε μὲ ἡρώτησε: Μὰ δὲν ὑπάρχουν τουλάχιστον 60% / ἐπίπλας ἐπιτυχίας; Ἀπήντησα: Μὰ νομίζεις, Πρωτοπαπαδάκη, διτὶ ἐὰν ἐνόμιζα διτὶ 60% / ἐπίπλας, δὲν θὰ ἐδεχόμην; Ἀσχέτως πρὸς τὸν πατριωτισμὸν δὲν θὰ θελα νά δεξασθῶ; Τότε μοὶ λέγει: Δέξου νά σώσης δ. τι δύναται, νά σώσης 30, 20, 5 τοῖς ἑκατόν, ἐστω ἐλάχιστον. Τότε ἐν σφοδρῷ συγκινήσει τοῦ ἀπαντῶ: Μὰ αὐτὸ ποδ μοῦ ζητεῖς δὲν είναι πλέον ἡ ἐπιτυχία, είναι ἡ θυσία τῆς ὑπολήφεως μου, ἡ θυσία δχι χάριν τῆς Πατρίδος, ἀλλὰ δπως καλύψω εὐθύνας ἀλλων. Δὲν τὸ κάμινο. "Οχι, τὴν ὑπόδηλην μου δὲν σᾶς τὴν δίδω. Αὐτὴν δὲν θὰ σᾶς τὴν δώσω ποτέ. Δὲν θυσιάζω πρὸς χάριν σας τὸ μόνον ποδ μοῦ ἀπέμεινε κατόπιν 35 ἑταν στρατιωτικῆς ὑπηρεσίας. Ἐπενέβησαν οἱ ἄλλοι δύο. Ὁ κ. Γούναρης προσεπάθησε νά ἐπαναφέρῃ τὰ πράγματα εἰς τὴν πρότεραν θέσιν των. Τότε, ἀποτεινόμενος πρὸς αὐτόν, τοῦ εἶπα: Ἐγώ είμαι πλέον ἀπόστρατος καὶ δὲν ἔνοο νά ἀναλάβω οδηγίαν στρατιωτικῆς θέσιν, οὔτε ἀληθή δημοσίαν θέσιν. "Ηθελε νά με διακρίψῃ καὶ νά με καθησυχάσῃ, ἀλλ' ἐξηκολούθησα. "Οταν ἔχουν πλήθωραν στρατηγῶν τοῦ ἐνεργοῦ στρατοῦ, δὲν ἀποτείνονται πρὸς τοὺς ἀπόστρατους. Ὁ κ. Πρωτοπαπαδάκης μὲ διέκοψε διὰ νὰ μοι εἴπῃ διτὶ καὶ εἰς τὴν Γερμανίαν ἀνέθε-

σαν εἰς ἀποστράτους ἀρχιστρατηγίας. Τοῦ ἀπῆκτησα, διὰ ταῦτα ἐγένοντο ἕκει ὑπὸ ἐντελῶς διαφορετικούς δρους, οἱ ὅποιοι δὲν ἔχουν σχέσιν μὲ τὰ ἡδη συμβαινοντα παρ' ἡμῖν.

'Ἐπελθούσης ἡρεμίας, μὲ ἡρώτησαν τότε τί ἔδει νὰ γίνη. 'Ἀπῆκτησα: 'Ἐγδ σᾶς εἴπον διὰ δὲν δύναμαι. 'Αφοῦ δμως δ. κ. Παπούλας σᾶς τηλεγραφεῖ, διὰ ἔχει βεβαιάσει τὴν ἐπιτυχίαν ὑπὸ τὸν δρον νὰ τοῦ σταλῶσιν ὀρισμέναις ἐνισχύσεις νὰ τὸ πράξῃς καὶ νὰ δοκιμάσῃς ἀκόμη τὴν ἐπιχείρησιν.

Τότε δ. κ. Γούναρης ἐπανήλθεν εἰς τὸ διὰ δ. κ. Παπούλας διὰ τῶν αἰτημάτων του προσπάθει νὰ διεκφύγῃ. 'Ἀπῆκτησα, διὰ δὲν ἔχω αὐτὴν τὴν ἐντύπωσιν. Ζητεῖ πράγματα λογικά. Μεταξὺ ὅλων ζητεῖ αἱ ἐνισχύσεις νὰ στέλλονται ὀπλισμέναι. Εἶναι δυνατὸν νὰ γίνη ἐκστρατεία χωρὶς δόπλα; Πῶς ἔγω θὰ ἀνελάμβανα ἀρχιστρατηγίαν στρατοῦ στερεουμένου δόπλων; 'Ο. κ. Πρωτοπαπαδάκης τότε κρατῶν τὴν κατάστασιν τῶν δόπλων προσεπάθησε νὰ μὲ μεταπεισῇ διὰ τὰ 72 χιλ. μάνλιχερ θὰ ἐπήρκουν, διὰ ἐπρεπε νὰ γίνη καλλιτέρα διανομή, ἀφαιρουμένων τῶν μάνλιχερ ἐκ τῶν μετόπισθεν στρατευμάτων καὶ διδούμενων εἰς τὰ τμῆματα τῆς πρώτης γραμμῆς, στελλομένων γκρά εἰς τὰ μετόπισθεν κλπ. 'Ἀπῆκτησα: Μὰ εἶναι ταῦτα δυνατὰ ἔνδοι τοῦ ἔχθρου καὶ ἐπικεψέντης ἐπιθέσεώς του; Τέλος ἀπεφασίσθη νὰ ἐρωτηθῇ ἀμέσως τηλεγραφικῶς δ. κ. Παπούλας ἂν εἶναι εἰς θέσιν νὰ κάμη τὴν διανορήν ταύτην, ἀφοῦ δὲν ὑπῆρχον ὅλα δόπλα πρὸς ἀποστολὴν εἰς τὸν στρατὸν του.

'Ἐπέμενα εἰς τὸ διὰ τὰ αἰτήματα τοῦ κ. Παπούλας ἔδει νὰ ἐκπληρωθῶσι. 'Ο. κ. Γούναρης δμως ἐπέμενεν διὰ ἀνταῦ ἐκπληρωθῶσιν, δ. κ. Παπούλας θὰ προέβαλλεν ἔτερα, διότι φάσσωμεν εἰς τὸ ἀπροχώρητον, καὶ εὕρη δικαιολογίαν διότι μὴ κάμη τὴν ἐπίθεσιν. 'Εξητήσαμεν τότε τίς θὰ ἥδυντο νὰ ἀντικαταστήσῃ τὸν κ. Παπούλαν, καὶ δὲν εὑρομεν μεταξὺ τῶν ὄμοιοβάθμων του τινὰ κατάλληλον. 'Ο. κ. 'Ἐξαδάκτυλος τότε ἔφριψε τὴν ίδεαν νὰ σηχηματισθῇ εἰς 'Αθήνας ἐπιτελείον διευθύνον ἀφ' ὑψηλοῦ τὰ ἐν 'Ασίᾳ, καὶ ἀπέκρουσα ταῦτην κατηγορηματικῶς. Οὔτε αὐτὸς ἐπέμενε, οὔτε οὐλος τις. 'Απεφάσισκαν τότε νὰ μείνουν μὲ τὸν κ. Παπούλαν ἀρχιστράτηγον. 'Ο. κ. Γούναρης δμως θέλει νὰ λυθῇ τὸ ζήτημα, τί ἔδει νὰ γίνη ἐὰν δ. κ. Παπούλας ἔκαμεν τὰς προκετείσας ὑπεκυργάς, καὶ τότε προέτεινα ἔγω νὰ σταλῇ αἴριον τὴν 26 Μαρτίου τηλεγράφημα εἰς τὸν κ. Παπούλαν ἐκθέτον τὰ ἐκπληρούμενα αἰτήματα του καὶ τὰς ἡμερομηνίας τῆς ἐκπληρώσεως, καὶ νὰ ἐρωτηθῇ ἐὰν μετὰ τοῦτο ἀναλάμβανει τὴν ἐκτέλεσιν τῆς ἐπιχειρήσεως. 'Αν ἀπαντήσῃς κατερατικῶς, εἴπον, τότε ἀς ἀναμείνωμεν καὶ τὴν δοκιμὴν ταύτην. 'Ἐδὲ ἀπαντήσῃς μὲ νέα αἰτήματα καὶ ἀπορατικῶς, τότε πρέπει νὰ ὑπάγητε σεῖς (εἰπα εἰς τὸν κ. Γούναρην) ἐπὶ τόπου καὶ νὰ ἔξετάσῃς ἀνακριτικῶς τὸ βάσιμον τῶν δικαιολογιῶν τοῦ κ. Παπούλα καὶ νὰ ἀποφασίσῃς. Μὲ ἡρώτησε τότε ἐὰν δέχομαι νὰ τὸν συνοδεύσω. 'Ἐδίστασα μόνον ἐν διεπερόλεπτον καὶ τῷ ἀπῆκτησα: Μάλιστα, σᾶς συνοδεύω, ἀλλὰ δέπο τὸν

δρον νὰ μὴν ἀνακληθῶ εἰς τὴν ἐνέργειαν, ἀλλ' ὡς ἀπλοῦς ἰδιωτῆς. Δὲν ἔφερεν εἰς τοῦτο καμίαν ἀντίρρησιν. Εἰς δευτέραν δὲ ἐμοῦ ἐπανάληψιν, ἀπῆκτησε: Μάλιστα, νὰ ἔλθης ὡς ἀπλοῦς ἰδιωτῆς, ἔχω τὸ δικαίωμα νὰ πάρω μαζὶ μου διοιον θέλω. Συναίνω.

Τότε δ. κ. 'Ἐξαδάκτυλος ἐπρέπειν νὰ μεταβθων ἀπὸ τοῦδε, κομίζοντες ἡμεῖς εἰς τὸν κ. Παπούλαν τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν αἰτημάτων του καὶ ἐρχόμενοι μετ' αὐτοῦ εἰς συνεννόησιν. 'Αλλ' ἀπέκρουσα τοῦτο κατηγορηματικῶς, διότι, εἴπον, τοῦτο θὰ ἔγειν εἰς συσκέψεις μετὰ τοῦ κ. Παπούλα, εἰς λῆψιν ἀποφάσεων ἀπὸ κονοῦ μετ' αὐτοῦ, συνεπῶς εἰς συμμετοχὴν ἡμῶν εἰς τὰς εὐθύνας του· ἐπὶ πλέον εἰς καταμερισμὸν τῶν εὐθυνῶν του καὶ ἔξουθνωσιν συνεπῶς τῆς διοικήσεως του. 'Η ίδεα ἀπερρίφθη καὶ ἐμείναμεν εἰς τὸ ὑπὸ ἐμοῦ προταθέν. 'Η συνέντευξις ἐτελείωσε τὴν 3 μετὰ τὸ μεσονύκτιον.

'Αθῆναι, ἐσπέρα 26 Μαρτίου 1921

26 Μαρτίου, Παρασκευὴ

'Ὑπεγράψαμεν συμβόλαιον πωλήσεως σπιτιοῦ.— Λύπη μου διὰ τὴν θέσιν εἰς τὴν δοτίαν ἔφεσσε νὰ ἀρνηθῶ τὴν ὑπηρεσίαν εἰς τὸν τόπον μου. 'Ἐν τούτοις ἐσυμβούλευσα τὸ σωστόν. Νὰ συμβιβασθοῦν μὲ τοὺς Τούρκους. Πολὺς κόσμος κατηγῆσε διὰ τὴν ἀρνησίν μου. Τώρα μὲ συλλογίζονται! Τόσον καριόν μὲ ἡγήσουν δλοι— καὶ μὲ περιεφρόνουν.

27 Μαρτίου, Σάββατον

'Ησυχία.

28 Μαρτίου, Κυριακὴ

Βράδυ Παπαβασιλείου. Μοῦ λέγει διὰ πρὸ 10 ἡμερῶν Δούσμανης τοῦ εἴπεν διὰ θὰ ἀναλάμβανεν ἀρχηγῆς ἐπιτελῶν τοῦ Βασιλέως εἰς τὸ μέτωπον καὶ τὸν ξῆλες διὰ τὸ Ἐπιτελεῖον— διὰ πρὸ ἡμερῶν τοῦ εἴπεν διὰ τὸν ξῆλες Γούναρης ὅπως τελειώσῃ τὸ ζήτημα— διὰ τὸν εἶδε χθὲς Γούναρης ἀλλὰ δὲν τοῦ ἀνέθεσε τίποτε. 'Αθηναϊκῆς εἰδῆσις διὰ ἐδήλωσα διὰ δὲν θέλω νὰ μεταβοῦ εἰς τὸ μέτωπον. Ψεῦδος. Δὲν διαφεύδω δπως μὴ γεννήσω ζήτημα.

29 Μαρτίου, Δευτέρα

Μὲ εἰδοποιεῖ 'Ἐξαδάκτυλος διὰ νύκτα. Συνέντευξις οἰκιαν Πρωτοπαπαδάκη μὲ Γούναρην, Πρωτοπαπαδάκην, Θεοτόκην, 'Ἐξαδάκτυλον. Νὰ ἀναλάβω μὲ Δούσμανην; 'Ἐτρελάθησαν. Νὰ ἀναλάβω μόνος; 'Άδνατον. Μοῦ επιτίθενται δλοι. Τοὺς ἐπιτίθεμαι (ἴδε σημειώματα ὅμιλας). Φαίνεται διὰ Βασιλέως ἐδέχθη διὰ ἀρχηγῆς τὸν Δούσμανην. 'Ανασύνστασις Βασιλικοῦ 'Αρχιστρατηγείου. 'Αγουν τὸν Βασιλέα εἰς καταστροφήν. Καὶ ἐν τούτοις ὡς 'Γπουργὸν δὲν μὲ θέλουν.— 'Ἐπειτα Χαλκοκονδύλη.

(Παραβότουμε, ἀπὸ τὸ Ἀρχεῖο τοῦ Μεταξᾶ, τὸ ἰδιόγραφο μημόνιο τῆς συνομίλας Ι. Μεταξᾶ, Γούναρη, Πρωτοπαπαδάκη, Θεοτόκη, Ἐξαδακτέλον, τῆς 29 Μαρτίου 1921.)

Τὴν 29 Μαρτίου, Δευτέρα ἀπόγευμα, μοῦ τηλεφωνεῖ ὁ κ. Ἐξαδάκτυλος ἐὰν θὰ ἡτο δυνατὸν νὰ συναντηθῶ ἀπόφετε εἰς τοῦ κ. Πρωτοπαπαδάκη μὲ τὰ αὐτὰ πρόσωπα, ὡς τὴν 25 Μαρτίου (Γούναρη, Πρωτοπαπαδάκην καὶ αὐτὸν). Τοῦ ἀπήντησα, ἐὰν δὲν νομίζῃ ὅτι πλέον περιττὸν νὰ ἐπαναλαμβάνηται ἡ αὐτὴ συζήτησις ἡ εἰς μηδὲν ἄλλο ἀπολήγουσση ἡ εἰς τὸ ἔσχισμα μεταξὺ δύον μας. Μοῦ ἀπήντησε: "Ἄς γίνη διὰ τελευταίων φοράν, καὶ ἄλλωστε δὲν πρόκειται περὶ ἀτομικοῦ ζητήματος, ἀλλὰ περὶ γενικούτατου. Ἐδέχθην."

Τὴν 9^{1/2} ἑσπέρας μετέβην εἰς τοῦ κ. Πρωτοπαπαδάκη, διου συνήντησα τὸν οἰκοδεσπότην καὶ τὸν κ. Ἐξαδάκτυλον. Μετ' ὀλίγον ἐνεφανίσθη καὶ ὁ κ. Ν. Θεοτόκης, Ὅπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν, τὸν ὄποιον δὲν ἀνέμενον διέλου νὰ ἴδω ἐκεῖ. Μοῦ παρεπονέθη φιλικῶς, διτὶ ἀπὸ τριῶν ἔβδομάδων δὲν ἐπῆγκα διάλογο νὰ τὸν ἴδω εἰς τὸ Ὅπουργεῖον του. Τοῦ ἀπήντησα, ἀπορῶν κάπως, διτὶ εἰς ἐμὲ δὲν παρουσιάσθη καμιὰ ἀνάγκη κατὰ τὸ διάστημα αὐτὸν δύος τὸν ἑπισκεψόδη, ἐὰν δύμας αὐτὸς εἴχεν ἀνάγκην ἐμοῦ ἥδην κατοντανόν νὰ μετατρέψῃ τὴν τηλεφωνικῶν δύος συναντηθῶμεν.

Κατόπιν ἥλθεν ὁ κ. Γούναρης. Μετὰ προκαταρκτικά τινας μικρᾶς σημασίας ὅμιλίας, ὁ κ. Γούναρης εἰσῆλθεν εδόθες ἀμέσως εἰς τὸ θέμα τῆς συναντήσεώς μας. Ἀποτεινόμενος εἰς ἔμε, μοῦ εἶπεν, διτὶ αὐτοὶ (οἱ συνομιλήται μου) νομίζουν διτὶ εἶναι ἀναγκαῖα ἡ ἀνασύστασις ἐνδὸς εἰδους Βασιλικοῦ ἡ Γενικοῦ Στρατηγείου, τὸ ὄποιον νὰ ἀναλάβῃ τὴν γενικὴν στρατιωτικὴν διεύθυνσιν τοῦ ζητήματος. Δὲν ἀπήντησα, ἀναμένων νὰ ἔχακολουθήσῃ. Ἐξηκολούθησε λέγων διτὶ εἰς τὸ Βασιλικὸν αὐτὸν Ἐπιτελεῖον δέει νὰ μετάσχω καὶ ἔγω. Ἐσταμάτησε. Τότε τὸν ἥρωτησα: "Ως τὶ θὰ μετάσχω; Μοῦ ἀπήντησεν: Αὐτὸν θὰ τὸ σκεφθῶμεν τώρα. Ἀπήντησα: Εἶναι περιττὸν νὰ τὸ σκεφθῶμεν, διότι ἔγω δὲν ἔννοιω νὰ τεθῶ ὑπὸ τὰς διαταγὰς ἡ τὴν διεύθυνσιν τοῦ κ. Δούσμανη. Μοῦ ἀπήντησε: Τότε ν' ἀναλάβῃς ἐσύ τὴν ἀρχηγίαν. Ἀπήντησα: Ποιὸς εἶναι ὁ σκοπός τῆς ιδρύσεως τοῦ Στραταρχείου τούτου; Μοῦ ἀπήντησαν διοι: Νὰ διευθύνη δύον ἐν γένει τὸν στρατὸν εἰς δύον τὸ κράτος. Ἀπήντησα: Ποιὸς θὰ διευθύνῃ; Εἰς αὐτὸν δὲν μοῦ ἔδθη ἀπάντησις. Ἐξηκολούθησα: Ἐάν κρίνω ἐκ τοῦ ὄντα μεταξὺ τοῦ Βασιλικοῦ τούτου Ἀρχιστρατηγείου, ἐκ τῶν λεχθέντων ἐν τῇ Βουλῇ καὶ ἐκ τῶν γραφέντων ἐν τῷ τύπῳ, τὴν διεύθυνσιν τῶν τοῦ πολέμου θὰ τὴν ἀναλάβῃ ὁ Βασιλέας· αὐτὴν τὴν ἔννοιαν ἔχει ἡ σύστασις τοῦ Στρατηγείου. Συνεφώνησαν καὶ προσέθεσαν διτὶ θέλουν νὰ ἀνασυστήσουν τὸν θεσμὸν ἔκεινον, διτὶς ὑπῆρχε κατὰ τοὺς Βαλκανικοὺς πολέμους μὲ τὰ αὐτὰ πρόσωπα. Ἀπήντησα, διτὶ εἰς τοὺς

Βαλκανικοὺς πολέμους τὸ στρατηγεῖον δὲν διήθυνε γενικῶς τὰ τοῦ στρατοῦ, διτὶ κατ' ἀρχὰς ἡτο στρατηγεῖον μᾶλις μόνης στρατιᾶς, τῆς στρατιᾶς τῆς Μακεδονίας, διτὶ κατόπιν ἐγένετο ὀνόματι στρατηγεῖον τοῦ στρατοῦ 'Ηπείρου καὶ Μακεδονίας, πράγματι δύμας ἡτο μόνον 'Ηπείρου, μὴ διαθέτον τὸν στρατὸν τῆς Μακεδονίας, κατόπιν ἐγένετο στρατηγεῖον τοῦ κατὰ τῆς Βουλγαρίας δρῶντος στρατοῦ. Τὰ ὑπόλοιπο τμῆματα τοῦ στρατοῦ, τὰ τῆς ζώνης τοῦ ἑσωτερικοῦ, τὰ γενικὰ τμῆματα, τὰ ἀφορῶντα τὴν στρατολογίαν, ὁργάνωσιν, προσωπικὸν ἀξιοματικῶν, προμηθείας ὄλικοῦ κτλ. κτλ., ἔμενον πάντοτε εἰς τὴν ἀμεσον τοῦ 'Τουργοῦ τῶν Στρατιωτικῶν, κατ' ἀρχὰς μέν, ἐφ' ὅσον ὁ Κωνσταντίνος ἡτο Διάδοχος, ἀπολύτως, καὶ μάλιστα καὶ τοῦ Κωνσταντίνου ὑπαγομένου ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ 'Τουργοῦ, κατόπιν δὲ, δταν ὁ Κωνσταντίνος ἐγένετο Βασιλεύς, καὶ πάλιν ἀλλὰ σχετικῶς, μὴ ὑπαγομένου τοῦ ἀρχιστρατήγου ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ 'Τουργοῦ, ἀλλὰ μόνον τοῦ στρατηγείου του, ἐξ οὐ ἐγεννήθη ἀπροσδιόριστος κατάστασις εὑθύνων καὶ ἀρκεταὶ ἀνωμαλίαι, εὐτυχῶς μὴ ἀπολήξασι εἰς θύλιβρο ἀποτελέσματα χάρης εἰς τὴν νίκην καὶ τὴν ταχυτάτην λῆξιν τοῦ πολέμου. Ἐπειτα ηταργήθη τὸ Στρατηγεῖον, μετεβλήθη εἰς 'Ἐπιτελεῖον ὑπὸ τὰς ἀμέσους διαταγὰς τοῦ 'Τουργοῦ, διτὶς ἀπανέκτησε τὴν ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ στρατοῦ θέσιν του. 'Αλλ' ὁ Βασιλέας διετήρησεν ὀλόκληρον τὴν ἐπιφροήν του, τὸ δὲ 'Ἐπιτελεῖον ἐπίστης, καὶ μάλιστα τοῦ ἀρχηγοῦ συνεργαζομένου ἀπ' εὐθίεις μετὸ τοῦ Βασιλέως καὶ ἀναμειχθέντος καὶ ἐκ χαρακτήρος καὶ ἐκ τῆς φορᾶς τῶν πραγμάτων εἰς πλεῖστα ζητήματα στρατιωτικά ἔξω τῆς σφαίρας τῆς ἀρμοδιότητός του, ἐγεννήθησαν προστριβεῖ μεγάλαι μετὰ τοῦ 'Τουργοῦ τῶν Στρατιωτικῶν καὶ βαθμοδότι ἀνωμαλωτάτη κατάστασις, ἡτις ὑπήρξεν ἡ πρώτη ἀφορμὴ τῆς μεταξὺ Βενιζέλου καὶ Βασιλέως ρήξεως. Προσέθεσα: Τί θέλετε ἡδη νὰ κάμετε; Νὰ ἀναδημιουργήσετε τὸ Στρατηγεῖον μὲ ἐπικεφαλῆς τὸν Βασιλέα καὶ νὰ ὑπαγάγητε ὅλα τὰ στρατιωτικά τοῦ ζητήματα ὑπὸ αὐτούς; Τότε ὁ κ. Θεοτόκης μοῦ εἶπε: Βρὲ ἀδελφὲ Μεταξᾶ, ἔγω δὲν ξεύρω απὸ αὐτά ἔγινε ἔνα μόνον ξένφωνο: ἔνθυμομην εἰς τοὺς Βαλκανικοὺς πολέμους ποὺ ἤμουν εἰς τὸ Βερολίνον, μέσα εἰς διὰς τὰς ἀνησυχίας ἔξευρα πάσι εἰσήθησες οἱ τρεῖς ἡ τέσσαρες ἀνθρώποι ποὺ ποὺ ἐφροντίζασθε διὰ τὸν πόλεμον καὶ ἤμουν ἥσυχος, καὶ ἄμα ἥρχοντο εἰδήσεις ἀμφιβολοῦ ἔγω ἔκομιμώνυμον ἥσυχος, διότι ἔξευρα σᾶς ἔκειται λοιπὸν αὐτὸν θέλομεν νὰ φτιάσωμεν πάλιν. Οἱ ἄλλοι ἐσιώπων. Ἐγὼ ἐπέμενα: Θέλετε νὰ ἀναβέσετε τὴν διοίκησιν τοῦ στρατοῦ εἰς τὸν Βασιλέα; Τότε ὁ κ. Γούναρης μοῦ ἀπήντησε: "Εἰ μάλιστα. Θέλομεν νὰ τὴν ἀναθέσωμεν εἰς τὸν Βασιλέα. Εἶναι πόλεμος. Εἶναι διάφορα μέτωπα, εἶναι διάφοροι στρατοί. Εἰς πρέπει νὰ εἶναι ὁ Ἀρχιστράτηγος καὶ αὐτὸς πρέπει νὰ εἶναι ὁ Βασιλέας. Καὶ ἀνέπτυξε τὸ ίδιο θέμα εἰς διαφόρους τόνους. Ἀπήντησα: Μὲ συγχωρεῖτε. Τὸ μέτωπον εἶναι ἐν, τὸ τῆς Μ. Ασίας. Τὰ ἄλλα δὲν εἶναι μέτωπα, εἶναι ἀπλῆ φύλαξις τῶν συνόρων. "Ολα τ' ἄλλα ποὺ ἀναφέρετε εἶναι

ἡ ζώνη τοῦ ἑσωτερικοῦ. 'Ο Βασιλεὺς θὰ διευθύνῃ αὐτάς τὰς ἐπιχειρήσεις εἰς Μ. Ασίαν, ὑπάρχοντος τοῦ Παπούλα καὶ τοῦ Ἐπιτελείου του; 'Τῆρες μία στιγμὴ δισταγμοῦ. Τότε δὲ κ. Ἐξαδάκτυλος, οὐδενὸς ἐκ τῶν ἄλλων ἀντιλέγοντος, μοῦ εἶπε: 'Οχι, τὰ τοῦ Μικρασιατικοῦ μετώπου θὰ τὰ διευθύνῃ δὲ κ. Παπούλας. 'Ο Βασιλεὺς θὰ ἔχῃ μίαν γενικὴν ἐποπτείαν ἐπὶ δόλων. 'Απήντησα: Δὲν ἔννοι τότε τί θὰ κάμη ὁ Βασιλεὺς. 'Ο κ. Πρωτοπαπαδάκης μοῦ λέγει: Μὲ μόνον αἱ ἐπιχειρήσεις ἐν Μ. Ασίᾳ εἰναι; Εἰναι δπειρα ἄλλα ζητήματα. Εἰναι ἡ στρατολογία, εἰναι ἡ ἐπιστράτευσις, οἱ ἐφοδιασμοὶ μας, ὁ ὀπλισμὸς τοῦ στρατοῦ, ἡ διανομὴ τῶν στρατευμάτων, καὶ τόσα ἄλλα. Ποῖος θὰ τὰ κάμη αὐτά; Βεβαιώς, προσέθεσεν δὲ κ. Θεοτόκης, εἰναι πλῆθος ζητήματα ποὺ παρουσιάζονται καθ' ἥμεραν ποῖος θὰ τὰ διευθύνῃ; Τότε ἔξαρθεις κάπως, καὶ μὲ ἔντονον δρός ἀποτεινόμενος εἰς τὸν κ. Θεοτόκην, τοῦ λέγω: Σύ, κ. Θεοτόκη, θὰ τὰ διευθύνῃ. Σύ, δὲ ὁ Τουργός τῶν Στρατιωτικῶν. Εἰναι ἡ δουλειά σου. Αὐτὸς εἰναι τὸ ἔργον τοῦ Τουργοῦ τῶν Στρατιωτικῶν, δι' αὐτὸν διάρχει δὲ τὸ Τουργός. Τότε καὶ ἔκεινος, νευρικὸς κάπως, μοῦ λέγει: 'Ἐγω δὲν ἡξειρά τίποτε ἀπὸ αὐτὰ τὰ πράγματα. Πᾶς θὰ λύσω ζητήματα ποὺ δὲν ἔχω ίδεαν; 'Ἐχω ἀνάγκην νὰ ἔρωτω καποιον ποὺ νὰ ἡξεύρῃ. Δι' αὐτὸν θέλω τὸ Στρατηγεῖον νὰ τὸ ἔρωτω, νὰ μὲ συμβουλεύῃ, νὰ μοῦ λέγῃ τι πρέπει νὰ κάνων. Τοῦ λέγω: 'Αλλὰ τὸ Στρατηγεῖον δὲν θὰ μεταβιβάζῃ παρὰ τὰς γνώμας τοῦ Βασιλέως, διότε αὐτὸς θὰ κάμεται δι', σᾶς συμβουλεύει δὲ Βασιλεὺς; Μοῦ ἀπαντᾷ: Μὲ βέβαια, δι', μὲ συμβουλεύει δὲ Βασιλεὺς διὰ τοῦ Στρατηγείου. Τι ἄλλο θέλεις νὰ κάμει; Τοῦ λέγω, ησυχος πλέον: 'Ωστε δὲ Βασιλεὺς ἀντὶ νὰ ἔχῃ ὑπεύθυνον σύμβουλον τὸν Τουργὸν τῶν Στρατιωτικῶν, θὰ μεταβληθῇ αὐτὸς εἰς ὑπεύθυνον, φυσικά, σύμβουλον τοῦ ὑπουργοῦ του! Λαμπρά! Όραξι! 'Ωστε περὶ αὐτοῦ πρόκειται: Πάλις νὰ μεταποιοθοῦν αἱ εδῶναι εἰς τοὺς ὅμοιους τοῦ Βασιλέως. Καὶ, ὀργισμένος, προσθέτω: Μὲ δὲν ἔννοεις, Θεοτόκη, δι' δὲνουργὸς εἰναι δὲν ὑπεύθυνος; Δὲν ἔννοεις δὲν δὲν ὑπάρχει διὰ τὸν ὑπουργὸν δικαιολογία δι' δὲν ἡξευρε τὶ πρέπει νὰ κάμη; 'Οφείλει, δρεῖται δὲ νόπουργὸς νὰ ἡξεύρῃ. 'Ο Τουργός τῶν Στρατιωτικῶν διείλει νὰ γνωρίζῃ νὰ διευθύνῃ διὰ τὰ ἀφορῶντα τὸν στρατὸν ζητήματα. Δύναται νὰ συμβουλεύῃ τὴν ὑπηρεσίαν του. 'Αλλὰ πρέπει νὰ εἰναι εἰς κατάστασιν αὐτὸς νὰ ἔλεγχῃ τὰς συμβουλάς, νὰ γνωρίζῃ αὐτὸς τι εἰναι ὅρθων καὶ τι δὲν εἰναι, τι πρέπει νὰ κάμη καὶ τι δὲν πρέπει. Αὐτὸς πρέπει νὰ καλύπτῃ τὸν Βασιλέα, καὶ δι': νὰ καλύπτηται διότεν τοῦ Βασιλέως. Μοῦ ἤρχετο στὰ χεῖλη νὰ τοῦ εἶπα: 'Αροῦ δὲν αἰσθάνεσαι εἰς θέσιν νὰ διευθύνῃς τὸν στρατόν, τότε φύγε ἀπὸ Υπουργός. 'Αλλὰ τότε ἡτο ὡσάν νὰ τοῦ ἔλεγα: Θέλω ἔγω νὰ γίνω Υπουργός, καὶ δὲν ἤθελα νὰ τὸ εἴπω. Διότι ἔγνωρίζα δι' δὲνόναρχης τὸ ἀπέκρουε καὶ δὲν θὰ τὸ παρεδέχετο. Καὶ ἤθελα καὶ τοὺς λόγους, καὶ ἐπὶ πλέον δὲν ἤθελα νὰ φανῶ, δι' ἐπιδιώκων νὰ γίνω Υπουργός καὶ δι' αὐτὸν ἀρνοῦμαι ολαδήποτε ἄλλην ὑπηρεσίαν. 'Αλλὰ θέλων νὰ τὸν προκαλέσω νὰ τὸ προτείνη

αὐτός, προσέθεσα ἐν ἔξαρθει: Δὲν εἰμπορεῖ δὲ τὸ Τουργὸς νὰ μεταβιβάζῃ εἰς οὐδένα τὰς εὐθύνας του. Δὲν ἐπιτρέπεται θεσμός, τοῦ ὅποιου σκοπὸς εἰναι νὰ ἀπαλλάξῃ τὸν Τουργὸν ἀπὸ τοῦ νὰ διευθύνῃ πράγματα τὰ τοῦ στρατοῦ καὶ νὰ μεταβιβέται τὸ Ντουργικὸν ἔργον εἰς χεῖρας ἄλλων προσώπων, εἰτε τοῦ Βασιλέως εἰτε ἄλλου, πρὸ πάντων τοῦ Βασιλέως. 'Εγὼ οὐδέποτε θὰ δεχθῶ νὰ μετάσχω ὑπηρεσίας ὑπὸ τοιούτους δρους. Καὶ εἴτε μᾶλλον ἔξαπτόμενος, ἔλεγα: 'Ο Τουργὸς εἰναι δὲ πράγματα διοικῶν τὸν δόλον στρατὸν καὶ δι' αὐτὸν δρεῖται νὰ γνωρίζῃ νὰ διεξάγῃ αὐτὸν τὸ ἔργον. Δὲν ἐπιτρέπεται νὰ μὴ τὸ γνωρίζῃ δὲ τὸ Τουργός. Πρέπει νὰ εἰναι εἰς θέσιν αὐτὸς νὰ διευθύνῃ διὰ τὰς ὑπηρεσίας. Πᾶσας ἄλλη λύσις εἰναι καὶ ἔκτος τοῦ Πολιτεύματος καὶ ἔκτος τῆς ἀγηθείας καὶ ἔκτος τοῦ συμφέροντος τοῦ 'Εθνους.

Οὐδεμία ἀπάντησις σιωπὴ ἐπηρούθησε.

'Εξηκολούθησα δρομὸς: Προσέπι τὰς λέγω, διτὶ δὲ Βασιλεὺς δὲν εἰναι εἰς θέσιν νὰ διεξαγάγῃ αὐτὸν τὸ ἔργον. Δὲν δύναται νὰ ἔξασκησῃ αὐτὴν τὴν διοίκησιν. Ποῖος πράγματι θὰ τὴν ἔξασκῃ; 'Ο ἀρχηγὸς τοῦ Ἐπιτελείου του, ἀλλὰ δχι ἐπισήμως, δχι ἀνοικτά, ἐνώπιον τοῦ 'Εθνους, δχι οὐπεύθυνος, ἀλλὰ κρυπτόμενος διότεν τοῦ Βασιλέως, ἄγων καὶ φέρων τὸν Βασιλέα, καὶ δι' αὐτοῦ ἐπιβαλλόμενος, καὶ ἄγων καὶ φέρων τὸν Τουργόν. Καὶ πῶς θὰ ἔξασκῃ τὸ ἔργον του; Πᾶς θὰ τὸ ἔξασκῃ, στερούμενος δλου τοῦ δγκάδους καὶ πολυπλόκου μηχανισμοῦ, οἷον τὸ Τουργεῖον; 'Η θὰ τὰ κάμη θάλασσα, θὰ διευθύνῃ αὐτὸς δὲ διοικητὴς τοῦ Τουργείου, αἱ δοτοῖαι ἀπ' αὐτὸν θὰ λαμβάνουν δόηγιας καὶ διαταγάς. Καὶ θὰ εἰναι ἀνεύθυνος! Διότι οὔτε ἀπέναντι τοῦ 'Εθνους θὰ εἰναι ὑπεύθυνος, διότι τὸν καλύπτει δὲ τὸ Τουργός, οὔτε διένεντι τοῦ Τουργοῦ, διότι θὰ τὸν καλύπτῃ δὲ Βασιλεὺς! Λησμονεῖτε τὸ 1897; Λησμονεῖτε τὸν Σαπουντζάκην;

Σιωπὴ.

Μὰ δι' δνομα Θεοῦ, ἔξηκολούθησα, δὲν ἔννοεῖτε τί δλεθρία σύγχυσις εὐθύνων θὰ ἐπακολουθήσῃ; Καὶ ἐπιμένω εἰς τὰς εὐθύνας. Διότι ἀνεὶ εὐθύνης δὲν ὑπάρχει διοίκησις. Πολὺ διαφορετικὰ διοικεῖ ἔκεινος, δὲ ποῖος γνωρίζει, διτὶ δὲν αἴσθαις βαρύνει ἄλλον, ἀπ' ἔκεινον δὲ δοτοῖος ἔχει πράγματι δλας τὰς εὐθύνας τῶν ἔργων του. Δι' αὐτὸν σᾶς ἐπαναλαμβάνων ἀφήσατε τὰ στρατηγεῖα καὶ τὰ ἐπιτελεῖα. 'Ο Τουργός τῶν Στρατιωτικῶν θὰ ἀναλάβῃ τὸ καθαυτὸν ἔργον του μὲ δλας τὰς συμπαρομαρτούσας εὐθύνας. Πρέπει νὰ εἰναι εἰς θέσιν νὰ τὸ διεξαγάγῃ.

Εἰς μάτην ἀνέμενον τὴν φυσικὴν ἀπάντησιν: Λοιπόν, ἀνολαμβάνεις ἐσύ νὰ γίνῃς Υπουργός;

'Αντὶ τούτου δὲ κ. Γούναρχης μοῦ εἶπε: Δὲν πρόκειται περὶ Υπουργοῦ καὶ τοῦ ἔργου του. Νομίζεις, διτὶ δὲν τὰ γνωρίζομεν καὶ ἡμεῖς αὐτά; 'Εδῶ πρόκειται περὶ τῆς κοινῆς γνώμης, περὶ τοῦ κοινοῦ πόθου. 'Ο κόσμος βρίσκεται ἐν ἀγωνίᾳ καὶ θέλει τὸν Βασιλέα ἐπὶ κεφαλῆς. Θέλει τὸ Ἐπιτελεῖον. Καὶ δὲ Βασιλεὺς πρέπει νὰ τεθῇ ἐπὶ κεφαλῆς, ἐν ἀνάγκῃ πρέπει καὶ

νὰ θυσιασθῇ ὁ Βασιλεὺς ὑπὲρ τοῦ Ἐθνους. Καὶ πρέπει νὰ γίνη τὸ Ἐπιτελεῖον. Πρέπει νὰ ἐκτελέσωμεν τὸν κοινὸν πόθον.

Τὸν διέκοφα: Μὰ διατί δὲν θέλετε νὰ φωτίσητε τὴν κοινὴν γνώμην; Διότι κάθε ἡμέραν κοπανοῦν αἱ ἑφημερίδες, αἱ κυβερνήτικαι ἰδίως, διτὶ ὁ Βασιλεὺς θὰ ἀναλάβῃ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ στρατοῦ. Εἰπῆτε εἰς τὸν κόσμον τὴν ἀλήθειαν, εἰπῆτε εἰς τὸν κόσμον καθαρά: 'Ημεῖς εἰμεθα Κυβέρνησις, ἡμεῖς διοικοῦμεν, ἡμεῖς ἔχομεν τὰς εὐθύνας καὶ εἰμεθα εἰς θέσιν νὰ τὰ βγάλωμεν πέρα. Ὁμιλήσατε μετὰ θάρρους, μετὰ σθένους.

Ο κ. Γούναρης μὲ διέκοφε: Τέλος πάντων ἡμεῖς εἰμεθα Κυβέρνησις καὶ κρίνομεν ἀναγκαῖον τὸν θεσμὸν αὐτὸν. 'Έχομεν ἀποφασίστε νὰ ἀναστήσωμεν τὸ παλαιὸν Ἐπιτελεῖον. Δὲν πρόκειται νὰ συζητήσωμεν ἀν εἶναι συμφέρον ἡ δρᾶ. Πρόκειται νὰ μᾶς εἰπῆς ἀν δέχεσαι νὰ συμμετάσχης. Εἰπες, διτὶ ὑπὸ τὸν κ. Δούσμανην δὲν εἰμπορεῖς νὰ ὑπηρετήσῃς. Λοιπὸν τώρα πρόκειται νὰ εἰπῆς ἀν δέχεσαι σὺ νὰ γίνῃς ἀρχηγός.

'Απήντησα, διτὶ, μετὰ δοσα εἴπα κατὰ τοῦ θεσμοῦ, δὲν δέχομαι.

Τότε καὶ οἱ τέσσαρες προσεπάθησαν διὰ παρακλήσων νὰ μεταβάλουν τὴν ἀπόφασιν μου, ἐπικαλούμενοι τὴν δύσκολον θέσιν εἰς τὴν ὅποιαν εὑρίσκεται τὸ Κράτος.

Τοὺς ἀπήντησα, διτὶ ἡ Κυβέρνησις ἥδυνκτο νὰ ἔξελθῃ τῆς δυσκόλου θέσεως κατὰ τὸν τρόπον τὸν ὅποιον προηγουμένων ἔξεθεσα.

Τότε ὁ κ. Γούναρης μοῦ εἶπε: Πολὺ καλέ, σὺ δὲν θέλεις. Τουλάχιστον εἰμπορεῖς νὰ μᾶς συμβουλεύσῃς ποῖον νὰ θέσωμεν ἀρχηγόν.

Απήντησα, διτὶ τὸν κ. Δούσμανην θεωρῶ ἀκατάλληλον, διότι καὶ εἰς τὸ παρελθόν οὐδέποτε ὑπῆρχεν αὐτὸς ὁ πραγματικὸς ἀρχηγὸς τοῦ Ἐπιτελείου, ἀλλὰ ἔξεμεταλλεύθη τοὺς ὑπὸ αὐτὸν. 'Ως ἐκ τούτου δὲ χαρακτήρος του δὲν εἶναι εἰς τὸ ὄψος τῆς θέστεως. Τοὺς πρότεινα μετὰ θέρμης νὰ διορίσουν τὸν κ. Στρατηγόν.

Ἐπανῆρθνον δοι τῶν εἰς τὴν ἴδεαν διτὶ ἐπρεπε νὰ ἀναλάβω ἑγά. 'Ο δὲ κ. Θεοτόκης μοῦ λέγει: 'Ιδού λοιπόν, εἰμεθα ἐδῶ τέσσαρες ἔνθρωποι οἱ ὅποιοι σὲ ἱκετεύομεν, καὶ σὺ ἀρνεῖσαι;

Αρνοῦμαι, ἀπήντησα. Τότε αὐτὸς ἔκαμε πρὸς τοὺς ἄλλους χειρονομίαν, διτὶ ἡτο περιττὸν νὰ ἔξακαλουθήσουν.

'Εν τούτοις ἐπέμειναν ἴδιως ὁ κ. Πρωτοπαπαδάκης ἐντονώτερον.

Ηρώτησα τότε τὸν κ. Πρωτοπαπαδάκην: Διατί ἐπιμένουν τόσο πολὺ εἰς τὸ νὰ συμμετάσχω ἑγάλι εἰς τὸ Ἐπιτελεῖον; Ο κ. Γούναρης ἀπήντησε: Διότι ἡ κοινὴ γνώμη εἶναι ἀνήσυχος καὶ διορισμός σου θὰ τὴν καθηγάσῃ.

Ο κ. Πρωτοπαπαδάκης προσέθεσε: Δὲν φαντάζεσαι πόσον θὰ ἡσυχάσῃ ὁ κόσμος ἂμα μάθῃ διτὶ εἶσαι σὺ δὲ ἀρχηγὸς τοῦ Ἐπιτελείου.

Ηρώτησα: Διατί ἀνήσυχες ὁ κόσμος; Τί φοβεῖται;

Ο κ. Πρωτοπαπαδάκης ἀπήντησε: 'Ο κόσμος φοβεῖται, διτὶ θὰ χάσω-

μεν τὴν ἐκστρατείαν, διτὶ δὲν δυνάμεθα στρατιωτικῶς νὰ νικήσωμεν. 'Αν παραλάβῃς σύ, θὰ ἐπανέλθῃ ἡ πεποίθησίς του εἰς τὴν νίκην.

Ἀπήντησα: 'Ωστε, ἑγώ παραλαμβάνων, εἶναι ὡς νὰ λέγω εἰς τοὺς 'Ἐλληνας: μείνατε ἡσυχοι, θὰ νικήσωμεν, ἀφοῦ ἑγώ εἰμαι ἐδῶ καὶ σᾶς τὸ βεβαῖο, εἰμπορεῖτε νὰ εἰσθε καὶ σεῖς βέβαιοι.

Βέβαια, μοῦ ἀπήντησαν δλοι.

Τότε, ἀπήντησα, εἶναι ὡς νὰ μοῦ ζητεῖτε νὰ ἔξαπατήσω τὸν κόσμον. Διότι ἑγώ γνωρίζω, διτὶ στρατιωτικῶς δὲν δυνάμεθα νὰ ἐπιτύχωμεν τὸν σκοπὸν μας.

Ο κ. Πρωτοπαπαδάκης μοῦ λέγει: Μάλιστα, ἔστω νὰ ἔξαπατήσωμεν τὸν κόσμον, ἐν ἀνάγκῃ καὶ αὐτὸν νὰ γίνη.

Ἀπήντησα πρὸς αὐτὸν: 'Μά ἑγώ δὲν ἔννοω ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ νὰ ἔξαπατήσω τοὺς 'Ἐλληνας. 'Εγὼ εἰμαι τῆς ἀρχῆς, διτὶ πάντοτε πρέπει νὰ λέγεται εἰς τὸν λαὸν ἡ ἀλήθεια. Θεωρῶ δὲ τὸν ἐλληνικὸν λαὸν ἀρκετὰ ἀνδρωμένον, διτὶ νὰ ἔχῃ τὸ θάρρος νὰ ἀκούνῃ τὴν ἀλήθειαν.

Ἄλλωστε, ἐπρόσθεσα, μὴ λησμονῆτε, διτὶ ἑγὼ ἀπὸ πολλῶν ἐτῶν ἐξεφράσθην ἐναντίον τῆς πολεμικῆς πολιτικῆς ἐν Μ. 'Ασίᾳ. Τότε διτὶ αὐτὸν τὸν λόγον ἤδην εἰς ῥῆξιν μὲ τὸν κ. Βενιζέλον. Καὶ ἤμουν ἐν ὑπηρεσίᾳ. 'Ηδη εἰμαι ἀπόστρατος· καὶ πρέπει νὰ δεχθῶ νὰ ἐπανέλθω εἰς ὑπηρεσίαν, ἵνα διτὶ αὐτοῦ βεβαιώσω τὸν ἐλληνικὸν λαὸν, διτὶ ἔχω πεποίθησιν, διτὶ δύνανται νὰ γίνη ἔκεινο, διτὶ τὸ ὅποιον ἄλλοτε είχα τὴν ἐναντίαν πεποίθησιν, ἐνῷ πράγματι καὶ τώρα πιστεύω, διτὶ δὲν δύνανται νὰ ἀχθῆ εἰς πέρας; Μὰ τὶ εἰδούς ἔνθρωπος θὰ ἤμουν τότε;

Ο κ. Θεοτόκης λέγει: Μὰ διατί φρονεῖς, διτὶ διὰ τοῦ πολέμου δὲν δυνάμεθα νὰ φέρωμεν εἰς πέρας τὴν Μ. 'Ασία πολιτικὴν μας;

Ἀπήντησα: Διότι πράγματα ζητεῖτε τὴν κατάκτησιν ἐν Μ. 'Ασίᾳ, καὶ χωρὶς νὰ προετοιμάσῃς αὐτὴν διὰ τῆς ἔξελληνσίστως τῆς χώρας. Κατὰ τὸ φαινόμενον μόνον πρόκειται περὶ τῆς Συνθήκης τῶν Σεβρῶν. Πράγματα πρόκειται περὶ διαλύσεων τῆς Τουρκίας καὶ ἐγκαθιδρύσεως τοῦ κράτους μας ἐπὶ τὸν χωρῶν της. 'Αλλὰ καὶ ἀν μόνον περὶ Συνθήκης τῶν Σεβρῶν ἐπρόκειτο, ἀκόμη καὶ εἰς τὴν περὶ τὴν Σμύρνην χώραν εἰμεθα ἔθνολογικῶν μειονότητας. Εἰς δὲ τὸ ἐσωτερικὸν τῆς Μ. 'Ασίας ὀλίγηστον πληθυσμὸν ἴδειν μας ἔχομεν. Οι δὲ Τούρκοι αἰσθάνονται τὶ ζητοῦμεν. 'Εὰν ἐστερούντο ἔθνοισιν αἰσθήματος, ἵσως τοιαύτη πολιτικὴ νὰ ἥτο δυνατή. 'Αλλ' ἀπέδειξαν, διτὶ ἔχουν δχι θρησκευτικῶν, ἀλλὰ ἔθνικῶν αἰσθημάτων. Καὶ ἔννοούν νὰ παλαίσουν ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς ἀνεξαρτησίας των, ἀκριβῶς διὰ τὰ αὐτὰ πράγματα, ὑπὲρ τῶν ὅποιων ἡγωνίσθημεν καὶ ἡμεῖς κατ' αὐτῶν. Αἰσθάνονται, διτὶ ἡ Μ. 'Ασία εἶναι ἡ πατρὶς των, καὶ διτὶ ἡμεῖς εἰμεθα ἐπιδρομεῖς. Διτὶ αὐτούς, διὰ τὸ αἰσθημά των, τὰ ιστορικὰ δικαιώματα ἐπὶ τῶν ὅποιων βασιζόμεθα δὲν ἔχουν ἐπιρροήν. 'Αλλο πράγμα ἀν ἔχουν δίκαιον ἡ διδικόν. Πρόκειται περὶ τοῦ πῶς αἰσθάνονται.

Λοιπὸν δὲν ἔχομεν νὰ κάμωμεν μὲ τὸν Κεμάλ, μὲ ἔνα κόμμα. "Ἔχομεν νὰ κάμωμεν μὲ δόλοκληρον τὸν τουρκικὸν λαόν. "Ἐνα κόμμα ή ἡττα θὰ τὸ ἔρριπτεν ἐκ τῆς ἑξουσίας, καὶ θὰ ἡδυνάμεθα νὰ εἰρωμεν ἔνα ἄλλο κόμμα διατεθειμένον εἰς τὰς παραχωρήσεις ποὺ ζητοῦμεν. 'Αλλὰ ἔνα λαὸν ἀγωνιζόμενον υπὲρ τῆς ὑπάρξεως του; Αὐτὸς θὰ εἴρῃ πάντοτε ἀνθρώπους νὰ τὸν διδηγήσουν. Τὴν ἀπώλειαν τῆς Σμύρνης καὶ τῆς ἐνδοχώρας αἰσθάνονται ὡς καρίεραν ἔθνηκην ἀπώλειαν καὶ ἀρχὴν διαλύσσεως τῆς πατρίδος των.

'Τὸ τοιούτους δρους ὑποβέσσωμεν, δτὶ ἀκερδίζαμεν τὴν μάχην περὶ τὸ Ἐσκῆ-Σεχῆρ. Θὰ καμφῆθ' δι' αὐτὸν ἡ θέλησις τῶν Τούρκων καὶ θὰ ὑπογράψουν εἰρήνην ὡς τὴν θέλομεν; "Οχι, βέβαια. Θὰ ἔξακολουθήσουν ἀπληπισμένοι τὸν ἀγῶνα, θὰ ἀμυνθοῦν πρὸ τῆς Ἀγκύρας. Θὰ τοὺς καταδιώξωμεν ἔκει; Μὲ πόσας δυνάμεις θὰ φύσσωμεν πρὸ τῆς Ἀγκύρας; Κατὰ τὴν μάχην τοῦ Ἐσκῆ-Σεχῆρ — 'Αριόν-Καρά-Χισάρ, ἐτῶν 8 Ἑλληνικῶν μεραρχιῶν, μόνον 5 ἔλαθον μέρος εἰς τὸν ἀγῶνα, αἱ τρεῖς ἄλλαι ἐφύλαττον πλευρά, νῶτα καὶ συγκοινωνίας, ἔνεκα τῆς ἔχθρικότητος τοῦ πληθυσμοῦ. 'Ἐὰν προχωρήσωμεν πρὸς τὴν Ἀγκύραν, ἐκ τῶν 5 δὲν θὰ μείνουν 2 καθ' ὅδον πρὸς φύλαξιν; Καταντᾶ λοιπὸν νὰ φύσσωμεν εἰς Ἀγκύραν μὲ τὸ $\frac{1}{3}$ τῶν δυνάμεων μας. 'Αφήνω τὰς δυσκολίας τροφῆς καὶ ἀνεφοδιασμοῦ. Καὶ ἐν ἐπὶ τοιούτους δρους ἡθέλομεν καταλάβειν τὴν Ἀγκύραν, θὰ ἐπροχωρήσουμεν πάρα πέρα; Τὶ δὲ θὰ ἐγίνετο ἀν δὲ ἔχθρος ἐμενετ ἀνένδοτος; Θὰ ἐμένομεν κατέχοντες διαρκῶς τὴν μέρχοντας Ἀγκύρας χώραν, ἐπιστρατευμένοι, ἀντιμετωπίζοντες τὰς πάντοτε ἔχθρικὰς ἐνεργείας;

'Ενθυμηθῆτε, δτὶ ἡ Ἰσπανία ὑπῆρξεν δὲ τάρος ἐνὸς ἐκ τῶν καλλιτέρων στρατῶν τοῦ Ναπολέοντος.

Ἄυτὰ εἶπον, διακοπτάμενος ὑπὲτῶν συνομιλητῶν μου, ἵνα ζητήσωσι πληροφορίας ἢ πληρεστέρας ἔξηγήσεις. "Ολοι δόκιμοι συνεφάνουν εἰς τὸ ἀδιέξοδον.

'Ἐξηκολούθησα: 'Τοποθέσατε, δτὶ ἔχομεν μεγίστας δυνάμεις καὶ καταλαμβάνομεν δῆλην τὴν Μ. Ἀσιαν. Τὶ θὰ γίνη ἐπειτα, θὰ μείνωμεν κατέχοντες τὴν χώραν ἐνὸς δου ὑφεδόντος Τούρκοι ὑπογράφοντες τὴν Συνθήκην τῶν Σεβρῶν, ηθὰ κατέχωμεν τὴν χώραν ἐπ' ἀδρίστον;

'Ὑποθέσατε, δτὶ εὑρίσκονται τότε Τούρκοι ὑπογράφοντες τὴν Συνθήκην τῶν Σεβρῶν. 'Ὑποθέσατε κάτι καλλίτερον, δτὶ μετὰ μίαν νικήροδον μάχην πρὸ τοῦ Ἐσκῆ-Σεχῆρ ἢ Ιδιος ἢ Κεμάλ ὑπογράφει τὴν Συνθήκην τῶν Σεβρῶν. "Η θὰ ζητήσετε περισσότερα;

"Οχι, δχι, ἀπήντησκεν δλοι.

Λοιπόν, τὶ θὰ κάμωμεν μετὰ τὴν ὑπογραφήν; Θὰ ἐκκενώσωμεν τὴν χώραν, πλὴν τοῦ ἀποκτηθέντος περὶ τὴν Σμύρνην τμῆματος. Βέβαια, ἀπήντησαν.

Καὶ ἐπειτα τὶ θὰ κάμωμεν; Θὰ ἀποστρατεύσωμεν καὶ ἀφήσωμεν εἰς τὴν Σμύρνην καὶ περίχωρα ἐνισχυμένας φρουράς;

Βεβαίος, ἀπήντησαν.

Καὶ τότε, ἔξηκολούθησα, τὶ θὰ γίνη ἐὰν μετά τινας μῆνας, μετά τινας ἑβδομάδας μᾶς ἔρχωνται εἰς Ἀθήνας εἰδήσεις περὶ ἔξεγέρσεως τῶν Τούρκων εἰς τὴν ἑξῆς τῆς γραμμῆς μας χώραν, συγκεντρώσεως ὅμαδων, ἔξαφεως τῶν πνευμάτων των, ἐμφανίσεως νέων ἀρχηγῶν κηρυττόντων τὴν ἀνάγκην πολέμου; Διότι δὲ πόθος τῆς ἐκδιώξεως μας δὲν θὰ σβήσῃ ποτὲ εἰς τὰ στήθη τῶν Τούρκων. Θὰ κάμωμεν τότε νέαν ἐπιστράτευσιν;

Σιωπὴ ἐπηκαλούθησεν.

Βλέπετε λοιπόν, εἶπον, ποῦ μᾶς ἀγεῖ ἡ πολιτικὴ σας. Εἶναι πολιτικὴ κατακτήσεως λαοῦ μὴ ἐννοοῦντος νὰ ὑποστῇ τὴν κατακτήσειν, κατακτήσεως τὴν ὥποιαν δὲν κατέστησεν εἰσέτι δριμούν ἡ εἰσδοσίς τοῦ πολιτισμοῦ μας, τῆς ἐπιρροῆς μας, τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ὡς εἰς τὴν ἀρχαιότητα.

Δὲν εἶναι πολιτικὴ μας, μοῦ λέγει ὁ κ. Γούναρχς. Δὲν ἡτο ποτὲ πολιτικὴ μας. 'Ο Βενιζέλος μᾶς ἐφέρει ἔκει. Τὸν πόλεμον τὸν εἴρομεν.

'Ημπορούσατε νὰ συμβιασθῆτε, ἀπήντησα.

Προσεπάθησα, μοῦ ἀπήντησε. Λοιπόν, εἰς τὸ Λονδίνον, κατόπιν συνεννοήσεως μὲ τὸν Λόιδ Τζώρτζ, ἔδεχθη νὰ κάμω μεγάλας παραχωρήσεις εἰς τὸ ζήτημα τῆς Σμύρνης. Τὸ ἐπειδίωξα, διὰ νὰ κλείσωμεν τὴν ἐκστρατείαν καὶ νὰ τελειώνουμεν. Καὶ εἰχε μεσολαβήσει δὲ 'Ινδος Ἀγκά-Χάν. Αἰρηνης, οἱ Τούρκοι μετέβαλαν γνώμην καὶ δὲν ἐδέχθησαν τίποτε. Τι νὰ κάμω τότε;

Νὰ μήν ἐπιτεθῆτε, ἀπήντησα. 'Ο στρατὸς ἄλλωστε δὲν ἡτο ἔτοιμος. 'Απὸ τοῦ Νοεμβρίου οὐδεμίᾳ εἰχε γίνει προπαρασκευή. 'Αλλὰ καὶ ἔτοιμος ἦτο, πάλιν ἐπρεπε νὰ ἀποφύγωμεν τὸ νὰ χάνωμεν περισσότερον εἰς τὸ πολεμικὸν ἀδέέσθον.

Τὸ γνωρίζω, ἀπήντησε δὲ κ. Γούναρχς. Καὶ δομολογῶ, δτὶ ἐγελάσθηκα. 'Ηπατήθη ἀπὸ τὰς διαβεβαιώσεις τῶν στρατιωτικῶν, δτὶ ἡ ἐπίθεσις θὰ ἡτο ἀσφαλῶς νικηφόρος καὶ ἡ ἐκστρατεία βραχεῖα. Πεισθεὶς εἰς τὰς διαβεβαιώσεις των, ἐβεβίσωσα καὶ ἐγὼ τοὺς Ἀγγλούς περὶ τοῦ ἀσφαλοῦς καὶ ἐπιτυχοῦς τῆς ἐκστρατείας.

Τουλάχιστον δὲ μὴ ἐσπεύσατε, εἶπον. Δὲν ἡτο δυνατόν νὰ περιμένετε νὰ ἐπανέβλητε πρότα;

'Ο Παπούλας ἐπέμενε, μοῦ ἀπήντησε ζωηρῶς. Μετὰ ἐπιφονῆς ἔζητε τὴν ἀδειαν νὰ ἐπιτεθῇ τὸ ταχύτερον. Διότι ἄλλως θὰ ἐνισχύστο δ Κεμάλ ἐκ Κιλικίας. Τι θέλεις λοιπὸν νὰ κάμω;

Καὶ τι θὰ ἐγίνετο ἀν δὲν ἐπειθέμεθα; ἐρωτᾷ δὲ Πρωτοπαπαδάκης. Τι θὰ ἐκάμωμεν;

'Εκεῖνο, τὸ διόποιον ζωσ καὶ τώρα θὰ ἡτο καλλίτερον νὰ κάμωμεν. Νὰ ἀποσυρθῶμεν περίον εἰς τὰ σύνορα τῆς Συνθήκης τῶν Σεβρῶν, νὰ τὰ διχρώσωμεν καλά καὶ νὰ διατεθῶμεν ἀμυντικῶς. 'Αντι δὲ νὰ σπάζωμεν τὸ κε-

φάλι μας εἰς τὰς δύχυρώσεις τοῦ Κεμάλ, νὰ τὸν ἀφήσωμεν νὰ σπάσῃ αὐτὸς τὰ μοῦτρα του εἰς τὰς ίδικάς μας. 'Εννοεῖται, νὰ καλύψωμεν συγχρόνως τὰ στενά χάριν τῶν 'Αγγλῶν, ἢν οἱ 'Αγγλοί μᾶς παρέχουν τὰ πρός τοῦτο μέσα καὶ τὴν βοήθειαν ποὺ χρειάζεται. 'Ετοι δὲν θὰ χρειαζόμεθα δυνάμεις μεγάλας ούτε ἔζοδα πολλὰ ούτε θὰ παρασυρθεθοῦμεν εἰς ἀτέρμονα κατακτητικὸν πόλεμον.

Μοῦ λέγει ὁ κ. Πρωτοπαπαδάκης: Ναι, ἀλλὰ οἱ στρατιωτικοὶ μᾶς λέγουν, δτὶ διὰ τοιούτον ἀμύντικὸν πόλεμον χρειαζόμεθα 17 μεραρχίας.

Δι' δνομα τοῦ Θεοῦ, ἀνέκραξα. Διὰ τοιούτον ἀμύντικὸν πόλεμον χρειαζόμεθα 17 μεραρχίας καὶ χρειαζόμεθα μόνον 5 διὰ τὸν ἐπιθετικὸν; Μὰ τὶ τρόποι τοῦ σκέπτεσθαι εἶναι αὐτοῖς;

'Επειτα εἶναι ἄλλο ζῆτημα, λέγει ὁ κ. Πρωτοπαπαδάκης. Ποῖος θὰ ἡτοῖ σκοπὸς τοῦ ἀμύντικου πολέμου; Νὰ εὑρωμεν βέβαια τρόπον συμβιβασμοῦ.

Βέβαιως, ἀπήντησα.

Δηλαδή, ἔνηκολούθησε, νὰ παραιτηθῶμεν τῶν ἀξιώσεων μας ἐπὶ τῆς Σμύρνης; Ν' ἀποσυρθῶμεν τῆς Μ. 'Ασίας; Διότι ἄλλο πρᾶγμα οἱ Τοῦρκοι δὲν θὰ ἔδεχοντο.

Βέβαιως, ἀπήντησα. Νὰ παραιτηθῶμεν τῆς στρατιωτικῆς κατοχῆς τῆς Σμύρνης, καὶ φυσικά, τῆς κυριαρχίας μας ἑκεῖ. 'Αλλὰ νὰ δημιουργήσωμεν ἑκεῖ καθεστώς αὐτόνομον, τὸ ὅποιον νὰ ἔξασφαλίζῃ τὴν ἐλευθέραν ἀνάπτυξιν καὶ βαθμηδὸν ἐπικράτησιν τοῦ 'Ελληνισμοῦ. Αὐτὴ θὰ ἡτοῖ ἡ δρθὶ πολιτικὴ ἀπέναντι τῆς Τουρκίας, ἡ φιλικὴ σύμπραξις.

Αὐτοὶ μᾶς σφάζουν, μοῦ λέγει ὁ 'Ἐξαδάκτυλος.

Μᾶς σφάζουν, ἀπήντησα, ἐφ' ὅσον ἔθέσαμεν ὡς πρόγραμμά μας τὴν κατάκτησί των ἐν Μ. 'Ασίᾳ. 'Αφ' ὅτου ἡξεύρουν, δτὶ τὴν φύλιαν μας δὲν θὰ τὴν ἔχουν ποτὲ, δτὶ τὴν ἔχθραν μας δὲν τὴν μεταβάλλει τίποτε, καὶ συνεπῶς τίποτε δὲν ἔχουν νὰ κερδίσουν ἀπὸ ἡμᾶς. Βέβαια κατὰ δὲν δικαιολογοῦν τὰς σφαγάς. 'Αλλὰ δὲν σφάζουμεν καὶ ἡμεῖς;

Σφάζουμεν, μοῦ λέγει ὁ κ. 'Ἐξαδάκτυλος. Βέβαια, θέλομεν καὶ πρέπει νὰ τοὺς ἔχοντόσωμεν. 'Ο Τοῦρκος δὲν ἔννοει ἀλλιῶς.

Λέγει ὁ κ. Πρωτοπαπαδάκης: Λάβει δὲν δύνιν σου δμως, δτὶ, παραιτούμενοι τῆς Μ. 'Ασίας, θὰ ἔχαναμεν καὶ τὴν Θράκην.

Πότε, ἀπήντησα, δὲν τὸ ἔννοω ἀντό. Τὴν Θράκην δυνάμεις νὰ τὴν κρατήσωμεν στρατιωτικῶς ἐπ' ἄπειρον μὲν μικρὰς δυνάμεις.

Δὲν πρόκειται περὶ αὐτοῦ, μοῦ ἀπαντᾷ. Θὰ ἔχαναμεν τὴν Θράκην, διότι θὰ μᾶς ὑπεγρέωνεν ἡ 'Αγγλικὴ νὰ δώσωμεν καὶ τὴν Θράκην. 'Ημεῖς, διὰ νὰ ἔχωμεν τὴν 'Αγγλικὴν ὑποστήριξιν εἰς τὴν Θράκην, πρέπει νὰ εἶναι ἡ 'Αγγλικὴ πεποιημένη, δτὶ δυνάμεις νὰ συντρίψωμεν τὸν Κεμάλ καὶ νὰ ἐπιβάλλωμεν τὴν Συνθήκην τῶν Σεβρῶν.

Μὰ πᾶς, ἀπήντησα ἀπορῶν, ἐγὼ κατὰ τὴν ἐποχὴν ποὺ ἐπροτάθη ἡ

ἀποστολὴ τῶν ἐπιτροπῶν διὰ τὴν ἐθνολογικὴν ἔξτασιν εἰχα τὴν ἐντύπωσιν, δτὶ ὅπωσδήποτε θὰ ἐκρατούσαμεν τὴν Θράκην. Δὲν ἔχει οὖτος; ἡρώτησα τὸν κ. Γούναρην. 'Εγὼ τότε μάλιστα ἥπορουν, διατί νὰ μὴ δεχθῶμεν τὰς ἐπιτροπὰς ταύτας καὶ νὰ ἀπαλλαγῶμεν τοῦ δλεθρίου αὐτοῦ πολέμου.

'Οχι, ἀκριβῶς δὲν εἶναι ἔτσι, μοῦ ἀπήντησε, θραδέως οὐμιλῶν, ὁ κ. Γούναρης. Οἱ 'Αγγλοί, αὐτοὶ οἱ ίδιοι ήθελαν νὰ ἀπορρίψωμεν τὰς ἐπιτροπὰς καὶ μᾶς τὸ διεμήνυσαν διὰ τοῦ ίδιατέρου προσώπου ποὺ συνεννοοῦντο μαζὶ μας. Μᾶς ἔδωσαν μάλιστα καὶ τὸ κείμενον τῆς ἀπαντήσεως, καὶ μετὰ μικρὸν σιωπὴν προσέθεσεν: Καμίαν ἐλπίδα δὲν μᾶς ἔδωσαν, δτὶ θὰ ἔμενεν ἡ Θράκη ἡλληνικὴ. Καὶ μάλιστα δοι μᾶς ἔπειθαν, δτὶ οἱ 'Αγγλοί θὰ μᾶς ἔγκαττειπον εἰς τὸ ζῆτημα τῆς Θράκης.

'Άλλα δὲν πρόκειται περὶ τῆς ἀκολουθήτας πολιτικῆς, προσέθεσεν ὁ κ. Γούναρης. 'Εστω, δτὶ ἔκαμψαν σφάλματα. 'Εστω, δτὶ ἐμπλέξαμεν. Σήμερον τοὶ θὰ κάμψωμεν; Πολιτικὴν δὲν δυνάμεις νὰ ἀλλάξωμεν, εἰμεθα ὑποχρεωμάνοι νὰ ἔξακολουθήσωμεν τὸν πόλεμον μέχρι τέλους, έστω καὶ ἀν κινηδυνεύσωμεν νὰ καταστραφῶμεν. 'Αλλως οἱ 'Αγγλοί θὰ παύσουν νὰ μᾶς θεωροῦν ως σοβαρὸν 'Εθνος, ἐμὰ δὲν εἰμεθα συνεπεῖς εἰς δτὶ ὑποσχόμεθα, καὶ θὰ μᾶς ἔγκαττειπον καὶ θὰ ὑποστηρίξουν τὴν Τουρκίαν. Πρέπει νὰ ἀποδείξωμεν δτὶ εἰμεθα 'Εθνος, ἐπὶ τοῦ ὅποιου δύναται νὰ ὑπολογίζῃ μία Μεγάλη Δύναμις.

Διὰ νὰ ὑπολογίζῃ μία Μεγάλη Δύναμις ἐφ' ἡμῖν πρέπει πάντως νὰ μὴ καταστραφῶμεν, ἀπήντησα. Πρέπει νὰ μετρῶμεν τὸν ἀγῶνα μας ἀναλόγως τῶν δυνάμεων μας.

Τώρα πρέπει νὰ νικήσωμεν, μοῦ λέγει ὁ κ. Γούναρης. Καὶ δι' αὐτὸς σὲ θέλομεν. Νὰ μᾶς είπῃς τί πρέπει νὰ κάμψωμεν.

Περὶ αὐτοῦ πρόκειται, ἀπήντησα. 'Οτι δὲν δυνάμεις νὰ νικήσωμεν, δηλ. νὰ ἐπιβάλλωμεν τὴν θέλησιν μας εἰς τὸν Κεμάλ, οὗτως διστὰ νὰ ἔχωμεν δάσφαλος τὰ κτηθῆσμενα. Διότι, ἀν πρόκειται νὰ τὰ γάσωμεν γρήγορα ἐν συνοδείᾳ μεγαλύτερας καταστροφῆς, τότε αὐτὸς δὲν λέγεται νίκη. Σητούμεν νὰ κατορθώσωμεν ἔργον ἀνώτερον τῶν δυνάμεων μας. Καὶ λέγομεν ἡς εὐρεθῆ τρόπος νὰ γίνουν ἀνώτεραι αἱ δυνάμεις μας τοῦ ἔργου.

Καὶ ἔνα ἄλλο ἀκόμη, μοῦ λέγει ὁ κ. Πρωτοπαπαδάκης. 'Αν ἀποσυρθῶμεν τοῦ πολέμου τῆς Μ. 'Ασίας, ποία θὰ εἶναι ἡ ἐντύπωσις ἐν 'Ελλάδι; Δὲν θὰ μᾶς συνεπάρῃ ἡ δργὴ τοῦ κόσμου; Δὲν ἔννοω τὴν Κυβέρνησιν, ἔννοω τὸ καθεστώς. Φαντάζεσαι, δτὶ θὰ γλυτώσῃ ὁ Βασιλεὺς;

'Απήντησα: Καὶ ποία θὰ εἶναι ἡ ἐντύπωσις, ἀν συντρίψωμεν τὸ 'Εθνος εἰς ἓξαντήτικὸν ἀτέρμονα πολέμον; Εἶναι κακὸν δταν ἔνα 'Εθνος, ὑπολογίζον τὰς δυνάμεις του, ἀποσύρεται ἀπὸ ἔνα ἀγῶνα ὑπερβαίνοντα αὐτάς; Καὶ πρέπει ἀναγκαίως νὰ ἐπακολουθήσῃ ὁ ἐμφύλιος πόλεμος; Διατί; 'Εάν ἡ Κυβέρνησις ὅμολογήσῃ δημοσίῃ τὴν πλάνην της, ἀναγκαίστη τὸν κακὸν πολιτικὸν δρόμον εἰς τὸν διπότον εἰσῆλθε, εἰπῇ εἰς τὸν λαόν τὴν ἀλήθειαν,

διληγήτων, ἀφῆση κατά μέρος τὰς δημοκοπικὰς μεγαλομανίας, καὶ εἰπῆ τι εἰμιτοροῦμεν νὰ κάψουμεν μὲ τὰς μετρημένας δυνάμεις ποὺ ἔχουμεν, νομίζεις, διτὶ ὁ ἐλληνικὸς λαὸς εἶναι τόσον ἀνόητος, διτε νὰ κατερειπώσῃ δι' αὐτὸ τὴν Ἐλλάδα; "Ισα-ΐσα, αὐτὸ θέλει ὁ κόσμος. Βεβαίως, ἡ Κυβέρνησις θὰ πέσῃ, καὶ φυσικά οἱ πολιτικοὶ δινδρες οἱ δύοιοι τοιαῦτα λάθη ἔκαμαν, θὰ ὑπάρχουν νὰ ἡσυχάσουν. 'Αλλὰ τὸ καθεστώς, ὁ Βασιλεὺς, τὸ Κράτος δὲν θὰ πάθουν τίποτε.

Καὶ ἡ ἀπογοήτευσις; μοῦ λέγει ὁ κ. Πρωτοπαπαδάκης· ἡ ἀποθάρρυνσις ποὺ θὰ ἐπακολουθήσῃ; Θὰ λείψῃ ἡ αὐτοπεποίθησις! Δὲν τὸν κουνᾶς πλέον τὸν ἐλληνικὸν λαὸν διὰ τίποτε, οὔτε διὰ ν' ἀμυνθῇ τὰ σύνορά του. Δὲν γίνεται πλέον ἐπιστράτευσις, καὶ ὁ ἔχθρος ἂν εἰσβάλῃ εἰς τὴν Μακεδονίαν.

Δὲν πιστεύω, ἀπήντησα. Βεβαίως, θὰ ἐπέλθῃ ἀπογοήτευσις τις, ἀλλὰ παροδική. Θὰ εἶναι βέβαια μία ψυχρολουσία, ἀλλὰ σωτήριος ψυχρολουσία. Θὰ συνέλθῃ ὁ ἐλληνικὸς λαὸς καὶ αἱ μέλλουσσαι κυβερνήσεις τοι καὶ τοῦ λοιποῦ θὰ ἀναμετροῦν τὰς δυνάμεις τῶν πρὸν ἡ ἀναλάβωσι τοιαῦτα ἔργα. "Οχι μόνον θὰ συνέλθῃ ὁ ἐλληνικὸς λαὸς, ἀλλὰ καὶ θὰ προσδέσῃ καὶ θὰ ἐργασθῇ διὰ τὴν μεγέθυνσιν τῶν πολεμικῶν τὸν δυνάμεων καὶ θὰ ἐπιδιώξῃ τὸ ἔργον μεθοδικῶτερον, σωφρονέστερον, ἐπιμονώτερον. Οὕτω σκέπτονται καὶ ἐργάζονται οἱ μεγάλοι λαοί. 'Εὰν ὁ ἐλληνικὸς λαὸς δὲν εἶναι μέγας λαός, τότε περιττὸν νὰ πονοκεφαλῶμεν. Δὲν θὰ πάγη ἐμπρός. 'Έὰν δύμας εἶναι μεγάλος λαός, καὶ ἔγῳ πιστεύω διτὶ εἶναι, τότε δὲν θὰ ἀποθαρρυθῇ διάλογος, διότι ἀπεσύρθη ἀπὸ ἕνος πόλεμον ὑπερβαίνοντα τὰς δυνάμεις του. Δὲν θὰ ὑπερασπίσουν τὰ σύνορά τους οἱ Ἑλλήνες! Θὰ ἀρήσουν τὸν ἔχθρον νὰ εἰσβάλῃ! Ποὺ τὸν ὑποτιμᾶς, Πρωτοπαπαδάκη. "Ἄς εἶναι, μοῦ ἀπαντᾷ. Δὲν ἡξεύεις τὴν ψυχολογίαν τῶν λαῶν. "Ἄν ἀπεσύρθη μεθα πρὸ τῆς ἀποτυχίας τοῦ Ἑσκή-Σεγκρ, ἀλλαζε τὸ πρᾶγμα. Μετὰ δύμας τὴν ἀποτυχίαν, δὲν μᾶς ἐπιτρέπεται. Πρέπει νὰ δοκιμάσωμεν τὴν τύχην τῶν δηλων μέχρι τέλους.

Καὶ ἄν καταστρεφῶμεν στρατιωτικῶς, τοῦ ἀπήντησα, τότε δὲν θὰ ἐπέλθουν αἱ ἀποθαρρύνσεις;

"Οχι, μοῦ λέγει. Τότε δὲν θὰ ἐπέλθουν. Προτιμοτέρα ἡ ἡττα, παρὰ νὰ διακόψωμεν εἰς τὴν μέσην τὸν ἄγῶνα. Τὰ ἡθικὰ ἀποτελέσματα θὰ εἶναι διλιγόντερον κακά.

Μὰ ἡ ἡττα, τοῦ εἴπα, δὲν ἔχει μόνον ἡθικὰ ἀποτελέσματα, ἔχει καὶ ὄλικὰ ἀποτελέσματα φοβερά. Πῶς δὲ θὰ σκεφθῇ καὶ ὑπὸ ποίων αἰσθημάτων θὰ ὀδηγηθῇ ἔνας λαός ἡττώμενος, δὲν εἰμιτορεῖτε νὰ τὸ εἰπῆτε ἐν τῷ πράτερον. Δὲν πρέπει νὰ παίρνωμε τόσον ἀφήσιστα τὴν ἡτταν. Νὰ φαντάζωμε, διτὶ θὰ εἰποῦμεν: 'Ηττήθημεν, τι νὰ κάμωμεν, ἀς τὸ πάρωμεν ἀπόφρασιν. Σᾶς παρασύρει ἡ ἀνάμνησις τῆς ἡττῆς τοῦ 1897. 'Αλλὰ ἡ ἡττα ἔκεινη ἡτταν παιγνιδάκις ἐμπρός εἰς ἔκεινην ἡ ὅποια εἰμιτορεῖ νὰ ἐπέλθῃ τώρα. Καὶ

ἔπειτα μήπως εἰς τὰ 1897 δὲν διεκόψαμεν τὸν πόλεμον εἰς τὴν μέσην; 'Ηγωνίσθημεν ἡρά τη μέχρις δοχεάτων; Καὶ μάλιστα πολλοὶ διέδιδον διτὶ ἡτο φεύτικος πόλεμος, φεύτικη ἡττα. Καὶ μ' ὅλον τοῦτο, ὁ ἐλληνικὸς λαὸς ταχέως συνῆθε, καὶ χάρις εἰς τὴν ἡτταν τοῦ 1897, εἰργάσθη, διώρθωσε τὰ τοῦ στρατοῦ του, δὲν ἀπειθαρρύθη, παρεσκεύασε τὸ 1912. Καὶ τότε διοι Ελεγον· τί βλαχεία νὰ μὴ δεγχθῶμεν τὸ καθεστώς τῆς Κρήτης, ποὺ μᾶς ἐπρότειναν εἰς τὰς παραμονάς τοῦ πολέμου. Τὸ ἐδέχθημεν ἔπειτα καὶ τὸ θεωρήσαμεν θρίαμβον. "Αν τὸ ἐδέχθημεθα πρὶν, θὰ ἀπερεύγαμεν τὴν ἡτταν. Καὶ διοι ἐκατηγόρουν τὸν Δεληγιάννην. Καὶ ἐν τούτοις διοι πρὸ τοῦ πολέμου ἔθεωρουν τὸ καθεστώς ἔκεινο τῆς Κρήτης ὡς ὑποχώρησιν, ὡς ἀπάρησιν τὸν ἔθνικῶν δικαίων, ἀπαράλλακτα ὑπερασπίσαντα τὸν συμβιβασμὸν μὲ τὴν Τουρκίαν. Εὑρήκαμεν δὲ ἀπειρούς δυσκολίας διὰ τὴν δημιουργίαν τοῦ στρατοῦ ἐνεκο τῶν πόλεμον μέχρις ἐσχάτων;

"Ἐπιγελαύθησε σωτῆρη.

Καὶ διὰ ἀυτὰ, λέγει ὁ κ. Γούναρης. Τώρα τι θὰ κάμωμεν. Αὐτὸ θέλομεν νὰ μᾶς εἰπῆς.

"Ἀπήντησα: 'Ἐπιτρέψατε μου νὰ σᾶς εἰπῶ, διτὶ ἔγὼ δὲν εἰμαι εἰς θέσιν, δὲν εἶναι εἰς γνῶσιν μου διοι τὰ στοιχεῖα ποὺ χρειάζονται διὰ νὰ δηγήσουν τὴν Κυβέρνησιν.

Μὲ διέκοψε: Δὲν σοῦ ζητοῦμεν, βρὲ ἀδελφέ, τὶ πολιτικὴ πρέπει νὰ κάμωμεν, ἀλλὰ πῶς πρέπει νὰ ἐνεργήσωμεν στρατιωτικῶς.

Τοῦ ἀπήντησα: Ναι, ἀλλὰ τὸ ἔνα συνδέεται ἀναποσπάστως μὲ τὸ ἄλλο. Τὸ τὶ πολιτικὴ θὰ κάμετε, ἔχαρτάται ἀπὸ ἔκεινο ποὺ εἰμιτορεῖτε στρατιωτικῶς. Τὸ τὶ θὰ κάμετε στρατιωτικῶς, ἔχαρτάται ἀπὸ τὴν πολιτικὴν ποὺ κάμετε. Ιδού, σᾶς ἔγων στρατιωτικῶν τὶ νὰ κάμετε: Νὰ περιορισθῆτε εἰς τὴν δύμαν τοῦ τμήματος ποὺ σᾶς παραχωρεῖται διὰ τῆς Συνθήκης τῶν Σεβρῶν. Μοῦ λέγετε, διτὶ αὐτὸ σᾶς ἀγει εἰς πολιτικὴν ποὺ δὲν συμφωνεῖτε.

"Ο κ. Πρωτοπαπαδάκης μὲ διακόπτει. Δὲν εἶναι μόνον αὐτό. Πόσον καιρὸν θὰ μείνωμεν ἐν ἀμύνῃ; 'Ημεῖς δὲν ἔχουμεν χρήματα διὰ πολὺν καιρὸν. Εἰς δύο τρεῖς μῆνας πρέπει νὰ τελειώνωμεν.

Τοῦ ἀπήντησα: Εἰς δύο τρεῖς μῆνας! Μὰ ἔγω, ἔὰν ἐδεχόμην νὰ γίνω ἀρχηγὸς τοῦ Ἐπιτελείου καὶ νὰ διεξαγάγω ἐπιθετικῶς τὴν ἐκστρατείαν, ἥξεύρετε τι θὰ σᾶς ἔζητουν; Νὰ διακόψετε τὰς ἐπιχειρήσεις, νὰ ἐπαναφέρωμεν τὸν στρατὸν εἰς τὰς βάσεις του, νὰ κάμωμεν γενικὴν ἐπιστράτευσιν, νὰ ἀνασυγκροτήσωμεν τὸν στρατόν, νὰ τὸν ἐφοδιάσωμεν, νὰ τὸν παρατάξουμεν διαφορετικά. Πόσον καιρὸν χρειάζομεθα δι' ὅλα αὐτά; Τουλάχιστον τρεῖς μῆνας. "Ἐπειτα ἔρχονται αἱ ἐπιχειρήσεις. Πόσον θὰ βαστάξουν; Πρόκειται περὶ πολλοὺν καιροῦ, δὲν ἔχετε χρήματα;

Πρωτοπαπαδάκης: Δὲν ἔχουμεν διὰ τόσον καιρόν. Καὶ ἔπειτα πῶς θὰ κάμωμεν γενικὴν ἐπιστράτευσιν, δὲν ἔχουμεν δηλα.

Απήντησα: Θὰ προμηθευθῶμεν.

Πρωτοπαπαδάκης: Θέλομεν πολὺν καιρόν. Θέλομεν χρήματα. Δὲν ἔχουμεν.

'Επεκρήθην ἐπὶ μικρὸν καὶ τοὺς εἶπα: 'Ακούσατε· ὑπάρχει Ἰσως μία λόσις. Νὰ ἀφήσωμεν τὸν στρατὸν ἐν ἀμύνῃ ἐν Μ. Ἀσίᾳ καὶ νὰ διατάξωμεν τὸν ἐν Θράκῃ στρατὸν νὰ καταλάβῃ τὴν Κωνσταντινούπολιν. "Ἐν ἐκ τῶν δύο, ή τὸ μέγα θήμικὸν αὐτόπτημα θὰ ἀναγκάσῃ τοὺς Τούρκους εἰς τὴν εἰρήνην σύμμαχον μὲ τὰς βλέψεις μας, ή, ἐὰν μείνουν ἀνένθετοι, κρατοῦμεν τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἀδιαφοροῦντες διὰ τὴν Σμύρνην. 'Απέναντι τοῦ ἀλληγοῦ λαοῦ στέκεται. Εἶναι διγὶς μόνον δεκτῆ, ἀλλὰ καὶ μὲ ἐνθουσιασμὸν ἀποδεκτῆ.'

Γούναρχης: Δὲν εἰμποροῦμεν.

'Ἐγώ: Διατί;

Γούναρχης: 'Αποκλείεται ἀπὸ τοὺς Συμμάχους πᾶσα ἐπιχείρησις κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Οἱ Σύμμαχοι τὴν θεωροῦν ὑπὸ τὴν κατοχὴν τῶν. Αὗτοὶ εἶναι ἐν ἀνακαρχῇ. 'Ωστε δὲν μᾶς τὸ ἐπιτρέπουν.

'Ἐγώ: Δὲν εἰμποροῦμεν νὰ δοκιμάσωμεν;

Γούναρχης: 'Οχι, ἀποκλείεται.

Μικρὰ σιωπῆ.

'Ο κ. Θεοτόκης μὲ ἔρωτᾶ: Εἴπες προηγουμένως, διτὶ θὰ ἔλλαξες τὴν παράταξιν. Πᾶσα τὸ ἔνοτεῖς;

'Απήντησα: Μὰ ἰδού, αὐτὴ ἡ διανομὴ τοῦ στρατοῦ εἰς δύο δόμαδες κεχωρισμένας, ἀπεχούσας πολὺ ἀπ' ἀλλήλων, δὲν μοῦ ἀρέσει. Θὰ ἐσυσσωρευα τὸν στρατὸν ἡ πρὸς βορρᾶν ἡ πρὸς νότον. Θὰ ἐπροτυμοῦσα νὰ εἰσβάλω μὲ δύο τὸν στρατὸν ἀπὸ τὸ 'Αφιόν-Καρά-Χισάρ κατ' εὐθεῖαν πρὸς 'Αγκυραν.

Τότε δ. κ. Θεοτόκης ἀντῆλλαξε μὲ τὸν κ. Πρωτοπαπαδάκην βλέμμα συνεννοήσων.

'Ακριβῶς, δι' αὐτὸν σὲ χρειάζομεθα, μοῦ λέγει δ. κ. Πρωτοπαπαδάκης. Διότι ἡμεῖς δὲν εἰμποροῦμεν νὰ σκεπτώμεθα αὐτά. Δὲν εἶναι ἡ δουλειά μας.

'Ακριβῶς, λέγει δ. κ. Θεοτόκης. 'Ἐγὼ χρειάζομαι ἔνα ἀνθρώπο ποὺ νὰ ἔξευρῃ νὰ μοῦ δίδῃ αὐτάς τὰς γνώμας. Τί πρέπει νὰ κάμνωμεν. Ποὺ νὰ τὰ ἔξευρω ἔγω αὐτά; 'Ἐγὼ χρειάζομαι ἔνα σύμβουλον δι' αὐτὰ τὰ καθαρῶς στρατιωτικὰ ζητήματα.

'Απήντησα: Βέβαια χρειάζεσθε. 'Αλλὰ ὡς τοιοῦτος δὲν εἰμπορεῖ νὰ σᾶς χρησιμεύσω ἔγω. Λησμονεῖτε ποῖος εἶμαι. 'Ἐγώ, πρὸ ἐτῶν, ἀξιωματικὸς ἐν ἐνεργείᾳ καὶ δεσμευμένος, ἐνῷ τώρα εἶμαι ἀλεύθερος, ἔξετέθην ἐνώπιον τοῦ κόσμου μὲ ἴδεας διὰ τὴν ἔθνικὴν πολιτικὴν μας. Διέρρηξα τὰς σχέσεις μου μὲ τὸν Βενιζέλον χάριν αὐτῶν. Κατεδιώχθην, ἐκινδύνευσα. 'Ἐφυγα ἀπὸ τὸν στρατὸν. Καὶ ἐφυγα πρὸ πολλοῦ. Πρὸ ἐτῶν. Διότι ἡ κατὰ Νοέμβριον ἐπάνοδος μου εἰς τὸν στρατὸν ἦτο τυπική, μαζὶ μὲ δλους τοὺς δλους. 'Αλλωστε ἔξανταργυρά ἀμέσως. 'Απεστρατεύθην δριστικῶς. Εἶμαι

λοιπὸν πολίτης ἀπλοῦς, ἀλεύθερος δμως καὶ δικαιούμενος νὰ ἔχω γνώμην διὰ τὴν ἔθνικὴν πολιτικὴν μας, καὶ νὰ τὴν ὑποστηρίξω μὲ δλην μου τὴν δύναμιν. Καὶ νὰ σᾶς πολεμῶ, ἀν δὲν συμφωνῶ μαζὶ σας. Δὲν εἰμπορεῖτε νὰ μὲ διαχωρίσετε εἰς τεμάχια καὶ νὰ πάρετε τὸ στρατιωτικὸν μου τεμάχιον καὶ νὰ πετάξετε δλα τὰ δλα. 'Αποτελὸν ἐν σύνολον, μὲ τὰς ἴδεας μου, τὰς σκέψεις μου, τὰς προθέσεις μου, τὰς πεποιθήσεις μου τὰς πολιτικάς, τὰς στρατιωτικάς μου γνώσεις, τὰς δποίας μεταχειρίζομαι ἀκριβῶς πρὸς ὑποστήριξιν τῶν ἴδεων μου διὰ τὴν ἔθνικὴν πολιτικὴν. 'Η θὰ μὲ πάρετε δλόκληρον, ή θὰ μὲ ἀφήσετε δλόκληρον. Δὲν εἶμαι ἀξιωματικὸς διὰ νὰ σᾶς χρησιμεύσω ὡς εἰδικὸν τεχνικὸν δργανον. Δὲν εἶμαι δργανον. Αὐτὸν εἶναι τὸ λόθος δλων σας. Δὲν εἶμαι πλέον ἀξιωματικός, πρέπει νὰ τὸ ἔννοησετε, δὲν εἶμαι ἀξιωματικός. Δὲν ὑπόκειμαι εἰς τὴν πειθαρχίαν τὴν στρατιωτικήν. Εἶμαι πολίτης σκεπτόμενος καὶ ἐνεργῶν αὐτοβούλως.

Tότε δ. κ. Γούναρχης μοῦ λέγει κάπως ἐν δργῇ: 'Δὲν εἰσθε ἀξιωματικός, ἀλλὰ δὲν εἶσθε καὶ πολίτης. 'Η μᾶλλον εἰσθε πολίτης ἐν εἰδικῇ κατηστάσει, ὑπὸ πειροισμούς. Διότι τὸ κράτος δύναται ὑπόταν θέλη νὰ σᾶς ἀνακαλέσῃ εἰς ἐνέργειαν καὶ νὰ σᾶς κάμη ἀξιωματικόν. 'Εχετε ὑποχρεώσεις. Διότι ὑπηρετήσατε τόσον καιρόν, ἀπεκτήσατε γνώσεις καὶ πείραν καὶ χάρις εἰς τὴν ὑπηρεσίαν σας καὶ ίκανότητα αὐτὴν εἰμπορεῖ νὰ τὰ ζητήσῃ τὸ κράτος ὑπόταν τὰ χρειάζεται. 'Ἐὰν δὲν ἥσθε σεῖς, θὰ ἡτο ἔνας δλλος εἰς τὴν θέσιν σας, θὰ ἀπέκτα αὐτὸς τὴν πείραν καὶ τὴν ίκανότητα σας διὰ τῆς κατοχῆς τῆς θέσεώς σας ἐν τῷ στρατῷ. 'Ημποδίσατε αὐτὸν τὸν δλλον νὰ ἀποκτήσῃ αὐτὴν τὴν ίκανότητα, τὴν δποίαν θὰ ἔθετε τώρα εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ κράτους.

'Απήντησα: Δὲν ἡμποδίσατε κανένα ἀξιωματικὸν νὰ ἀποκτήσῃ πείραν καὶ ίκανότητα. 'Ο, τι ἀπέκτησας ἔγω τὸ δρεῖλα εἰς τὸν κόπους μου, εἰς τὴν ἀτομικήν μου ἐργασίαν. Δὲν τὸ δρεῖλα εἰς τὰς θέσεις ποὺ μοῦ ἔδωκαν ἐν τῷ στρατῷ. Τὰς θέσεις ταύτας καὶ ἄλλας δμοις κατέτηξον καὶ δλοις συγχρόνως, ποὺν καὶ μετὰ ἔμε. Δὲν τοὺς ἔζητησε ποτὲ κανεὶς τίποτε. Οὔτε ἀπὸ ἔμε ἔζητησε κανεὶς. Προσέφερα μόνος μου, καὶ προσέφερα τὸ πᾶν. Τοὺς κόπους μου, τὴν ζωὴν μου δλόκληρον. Χωρὶς νὰ ἔχω τίποτε ὡς ἀντάλλαγμα. 'Ἐπι 30 χρόνια προσέφερα. Καὶ τὸ κράτος δὲν ἔχασεν ἀπὸ ἔμε. Κάτι ἐκέρδισε. Δὲν ἔφυγα ἀπὸ τὸν στρατὸν, ἔτοι, σὰν λιποτάκτης. 'Ἐπῆρα ἀποστρατείαν. Δηλαδή, ἔφυγα τὴν συγκαταθέσει τοῦ κράτους. Τὸ δποίον καμίαν προσπάθειαν δὲν ἔκαμε διὰ νὰ μὲ κρατήσῃ. Αὐτὸν τὸ λέγω ἐν παρέδω, διὰ νὰ χρακτηρίσω τὴν κατάστασιν, καὶ δχι ὡς παράπονον. 'Εγινα πολίτης, οὐχὶ ὑπὸ εἰδικὰς συνθήκας, δπως λέγετε σεῖς κ. Πρόσδορε, ἀλλὰ πολίτης δποίος δλοις οἱ δλλοις πολίται. 'Ἐπανῆλθον, κατὰ τὴν αἰτησι ἀπειστροφῆς τὴν δποίαν τὸ διοιν κράτος μὲ ὑποχρέωσις νὰ ὑπογράψω, εἰς τὸν διοιτικὸν βίον. Οὐδεμία εἰδικὴ ὑποχρέωσις ὑπάρχει δι' ἔμε. 'Ανήκω εἰς τὴν ἐφεδρείαν, δπως δλοις οἱ πολίται, καὶ καλοῦμαι δπως αὐτὸς ἐπιστρατεύσει, δχι μὲ τὴν κλά-

σιν μου, δπως αὐτοί, ἀλλὰ ὄνομαστικῶς. 'Αλλὰ καλοῦμαι διὰ νὰ συμπληρώσω κενά. Δὲν καλοῦμαι διὰ νὰ κάμω τὴν δουλειὰ τὴν ὅποιαν πρέπει νὰ κάμουν οἱ ἀξιωματικοὶ τοῦ ἐνεργοῦ στρατοῦ.

Καὶ ἔξαρθλεις προσέθεσα: Δύνασθε νὰ μὲ καλέσητε ὡς πολεμιστήν, νὰ πολεμήσω καὶ ἑγώ. Εἰς οἰανδήποτε κλίμακα τῆς Ιεραρχίας μετά τῶν ὅλων. Νὰ διοικήσω μίαν οἰανδήποτε μονάδα. Εἴμαι ἔτοιμος. Εἴμαι ἔτοιμος νὰ μεταβῶ εἰς τὴν πρώτην γραμμὴν καὶ νὰ πέσω. Σᾶς τὸ δηλῶ αὐτὴν τὴν στιγμήν. Δὲν δύνασθε, δμος, δὲν σᾶς ἐπιτρέπεται νὰ μὲ καλέσητε διὰ νὰ μὲ βιάσητε νὰ μετάσχω, ὡς ἀρχηγὸς τοῦ Ἐπιτελείου, τῶν εὐθυνῶν σας εἰς τὴν διεύθυνσιν τοῦ πολέμου, εὐθυνῶν τὰς ὁποῖας δὲν συμφέρομαι. Πρὸ πάντων δέ, δταν δὲν συμφωνῶ μὲ τὴν ίδεαν τοῦ πολέμου αὐτοῦ, οὔτε μὲ τὸ τρόπον ποὺ διείχθη, οὔτε μὲ τὴν ἀδράνειαν μετά τὸν περισσινόν Νοέμβριον, οὔτε μὲ τὸ σχέδιον ἐπιστρατείας, οὔτε μὲ δσα σκέπτεσθε νὰ κάμετε, οὔτε μὲ τὴν πολιτικὴν διεύθυνσιν αὐτοῦ, οὔτε καν μὲ τὴν ἀνάγκην του. Πῶς, υπὸ τοιούτους δρους, ἀπατεῖτε νὰ γίνων συνυπεύθυνος μὲ ἑσσὲς; 'Αποταθῆτε εἰς ἔκεινους μὲ τοὺς ὄποιους συμφωνεῖτε μέχρι τοῦδε εἰς δλα αὐτά. 'Αν ἐδεχόμην, θὰ ἤμουν εἰς οὐτιδανὸς ἄνθρωπος, ὁ ὄποιος διὰ νὰ κερδίσῃ μίαν ἔξεχουσαν θέσιν, διὰ νὰ λάμψῃ, δέχεται νὰ ἐργασθῇ παρὰ τὴν συνείδησιν του. Δὲν θὰ τὸ κάμω ποτέ. Εἰς τὸ παραβόλον, ὑποχωρῶν εἰς δμοις πάσσεις μὲ ἔκεινας τὰς ὁποῖας μὲ πιέζετε τώρα, συνειργάσθην καὶ εἰς πράγματα ἐνάντια μὲ ἔκεινα ποὺ ἐπρόσθενεν ἡ συνείδησίς μου. 'Εσφαλα. Καὶ μετένησα. 'Αλλὰ τώρα δὲν τὸ κάμων πλέον. 'Ἐπ' οὐδὲν λόγω. 'Ας εἰπήτε δ, τι θέλετε, ἃς εἰπή δ κόσμος δ, τι θέλει δ' ἐμέ. Δὲν μετέχω ἔργου μὲ τὸ ὄποιον δὲν συμφωνεῖ ἡ συνείδησίς μου.

Λέγει δ κ. Θεοτόκης: Μὰ ἀκριβῶς δ κόσμος ἔχει πεποιθησιν εἰς σέ. 'Οτι σὺ εἰμπορεῖς νὰ βγάλης πέρα τὸ ἔργον.

'Απαντῶ: Καὶ ἀκριβῶς διότι γνωρίζω, δτι αὐτὸ τὸ ἔργον θὰ ἀγάγῃ εἰς ὀλεθρον τὸν κόσμον, δὲν ἀναλαμβάνω νὰ τὸ διευθύνω.

Θεοτόκης: Μὰ ἔνας ἀξιωματικός...

'Εγώ: Μὰ τὰ εἰπαμε αὐτά, Θεοτόκη. Δὲν εἴμαι ἀξιωματικός. Πρέπει νὰ συνηθίσης ἐπι τέλους μὲ αὐτὴν τὴν ίδεαν, δτι δὲν εἴμαι ἀξιωματικός. Θέλεις καὶ κάτι ἄλλο; Δὲν εἴμαι οὔτε καὶ στρατιώτης. Μέσα μου ἔπαισα νὰ εἴμαι στρατιώτης. Είδα πολλά, ἥνησης περισσότερα, καὶ ἔπαισα πλέον νὰ δίδω τὸν ἔκατον μου ὡς ἀφωσιωμένος ἄνθρωπος...

Λέγει δ κ. Πρωτοπαπαδάκης: Λοιπὸν ἐπιμένεις, δτι δὲν εἰμπορεῖ νὰ νικήσωμεν; Φρονεῖς, δτι ἀν ἐπιτεθῶμεν τώρα, θὰ ἀποκρουσθῶμεν; Θὰ ἡττηθῶμεν;

'Απήντησα: Δὲν είπα αὐτό. 'Εγώ σᾶς ὀμήλησα περὶ δλου τοῦ πολέμου, καὶ δχι εἰδίκιας διὰ τὴν μάχην κατὰ τοῦ Ἐσκῆ-Σεχῆρο. Σᾶς τὸ ἀνέπτυξα. Σᾶς ἔξηγησα τὰς ίδεας μου ἐν περιπτώσει νίκης εἰς Ἐσκῆ-Σεχῆρο καὶ προελά-

σεως. Τὸν δλον πόλεμον δὲν δυνάμεθα νὰ νικήσωμεν στρατιωτικῶς, δχι τὴν μάχην τὴν ἐπικειμένην. Καὶ αὐτὴ εἶναι δυσχερές νὰ κερδηθῇ, ἀλλὰ δὲν ἀποκλείεται ἡ νίκη. 'Αλλὰ τὰ ἔπειτα:

'Απαντῶ δ κ. Πρωτοπαπαδάκης: Δῶσε μας τὴν μάχην αὐτὴν, καὶ τὸ ἔπειτα εἶναι δική μας δουλειά.

'Απαντῶ: Δὲν εἶναι καθόλου δική σας δουλειά, ἀφοῦ ἑγὼ θὰ εἴμαι ἀρχηγὸς τοῦ Ἐπιτελείου. Θὰ εἶναι δική μου δουλειά τὸ ἔπειτα. Καὶ περὶ αὐτοῦ πρόκειται. 'Εκεῖ κοκκαλώνωμεν.

Πρωτοπαπαδάκης: Δῶσε μας τώρα τὴν νίκην, καὶ ἡμεῖς κλείσωμεν ἀμέσως εἰρήνην. Δὲν εἶναι ἔτσι, Δημητράκη;

Βεβαίως, ἀπαντῶ δ Γούναρης.

'Εγώ: Πῶς κλείσετε ἀμέσως εἰρήνην; Φαντάζεσθε δτι δ κεμάλ θὰ ἐνδώσῃ διὰ τὴν Σμύρνην; Οὔτε πρόκειται νὰ κερδίσωμεν νίκην κατὰ κράτος.

Πρωτοπαπαδάκης: Οὔτε θὰ ἐπιμείνωμεν διὰ τὴν Σμύρνην. Θὰ κάμωμεν παραχωρήσεις. 'Αλλὰ οἱ συμβιβασμοὶ οὔτοι, οἱ ὄποιοι τώρα, μετὰ τὴν ξῆτταν τοῦ Ἐσκῆ-Σεχῆρο, θὰ ἤσων κατεστρεπτικοὶ διὰ τὸ ηθικὸν τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ, καὶ θὰ ἔξηγειραν ἵσως ἐπανάστασιν ἐν Ἐλλάδι, μετὰ μίαν νίκην θὰ ἔγινονται ἀμέσως δεκτοὶ ἀπὸ τὸν λαόν.

'Εγώ: Τί φαντάζεσθε; Φαντάζεσθε μετὰ μίαν νίκην τι θὰ ἀπαιτῇ ἀπὸ σᾶς ἡ Βενιζελικὴ μερὶς; ἡ ἀντιπολίτευσις τοῦ Στράτου καὶ τῶν ὅλων; Νὰ πάρεται δλητὰ τὸν Μ. 'Ασσι! Φαντάζεσθε δτι θὰ χαλιναγωγήσοντε τότε τὸν μαίνομενον λαόν; Φαντάζεσθε, δτι θὰ τοῦ εἰπήτε: 'Εχουσα ποταμὸν αἷματος, ἃς ἀποκυρήσωμεν τώρα καὶ ἃς δεχθῶμεν ἔκεινο ποὺ ἡδυνάμεθα ἵσως νὰ ἔχωμεν καὶ χωρὶς τόσας θυσίες. Καὶ δτι αὐτὸς θὰ τὸ δεχθῇ; Τότε θὰ έχετε ἐπανάστασιν. Λοιπόν, δπος παραπόρεσθε καὶ ρυμουλκεῖσθε τώρα, θὰ παρασυρθῆτε καὶ θὰ ρυμουλκηθῆτε μετὰ μίαν νίκην ἀκόμη περισσότερον.

Πρωτοπαπαδάκης: Τί σὲ μέλει ἐσένα; Δῶσε μας τὴν νίκην καὶ τὰ ἄλλα εἶναι δική μας δουλειά.

'Εγώ: Μὲ μέλει καὶ πολὺ. Πρῶτον δὲν ἔχω καμίαν βεβαιότητα διὰ τὴν νίκην αὐτὴν. 'Επειτα πῶς, θὰ κάμωμεν κανέναν συμβόλαιον, τὸ ὄποιον θὰ ληγῇ μετὰ τὴν πρώτην μάχην; 'Εὰν παρελάμβανον ἀρχηγὸς τοῦ Ἐπιτελείου, θὰ διηθύθων δλον τὸν πόλεμον, δι' δσον καιρὸν διαρκέσῃ. Καὶ πρὶν παραλάβω, ὀφείλω νὰ σκεφθῶ διὰ τὴν διεξαγωγὴν δλου τοῦ πολέμου καὶ δχι διὰ τὴν πρώτην μάχην. Μετὰ τὴν πρώτην νίκην, ἐὰν σεῖς δὲν ἔκαμνατε εἰρήνην συμβιβαστικήν, τι θὰ ἐπρεπε νὰ κάμω ἑγώ; Νὰ παραιτηθῶ τότε καὶ νὰ ἀφήσω μίαν ημέραν εἰς τὴν μέσην τοῦ πολέμου τὸν στρατὸν ἀδιοίκητον. Δὲν εἶναι δυνατόν αὐτά.

Μή λησμονήτε τι περιμένετε δ κόσμος ἀπὸ ἐμέ, ἀν ἀναλάβω. Θὰ σᾶς κάμω μίαν πρότασιν, ἐπρόσθεσα ἀποτεινόμενος εἰς δλους. Δέχεσθε νὰ ἀναλάβω, ἀφοῦ πρῶτα κάμω μίαν δήλωσην εἰς τὰς ἐφημερίδας, νὰ χαρακτη-

ρίσων τὰ γεγονότα μέχρι τοῦδε καὶ τὴν κατάστασιν ὡς τὴν βλέπω, καὶ νὰ καθορίσω, διτὶ δὲν πολεμοῦμεν διὰ νὰ κατακτήσωμεν τὴν Μ. Ἀσίαν, οὕτε καὶ τὰ ἐπιδικαιούμενα διὰ τῆς Συνθήκης τῶν Σεβρῶν, ἀλλὰ μόνον χάριν τῆς τιμῆς τῶν ὅπλων, καὶ ἀν ανακτήσωμεν αὐτήν, θὰ σταματήσωμεν τὸν πόλεμον, συμβιβάζομενοι μὲ τοὺς Τούρκους;

Μου ἀπαντοῦν: Δὲν εἰμπορεῖ νὰ γίνῃ αὐτό.

Τότε λέγω: "Ωστε ἔγω πρέπει νὰ ἀφήσω τὸν λαόν ἐν τῇ ἀπάτῃ; Δὲν τὸ κάμνων αὐτό. Δὲν ἀναλαμβάνω τότε.

Ο κ. Πρωτοπαπαδάκης λέγει τότε: Εἰμπορεῖς νὰ κάμης ἐνα ὑπόμνημα καὶ νὰ τὰ εἰπῆς αὐτά.

Ἐγώ: Τὶ ὀφελεῖ τὸ ὑπόμνημα; Νὰ τὸ κάμω τώρα τὸ ὑπόμνημα καὶ νὰ τὸ δημοσιεύω;

Πρωτοπαπαδάκης: Πρὶν ἀναλάβῃς; "Οχι. Νὰ τὸ κάμης ἀρῷ ἀναλάβῃς, διὰ νὰ χρησιμεύσῃ διὰ τὴν Κυβέρνησιν, δχι νὰ δημοσιευθῇ.

Ἐγώ: Διὰ νὰ ὑπάγῃ εἰς τὸ ἀρχεῖον; "Αστειευόμεθα;

"Ἐπῆλθε βραχεῖα διακοπή. "Ολοι ἡμεθα ἐν στενοχωρίᾳ καὶ ἀδημονίᾳ. "Ητο πολὺ ἀτυχής ή ἰδέα ἐκείνου δοτις ἐπροκάλεσε τὴν συνάθροιστν αὐτήν.

Ο κ. Ἐξαδάκτυλος ἀνεμνήσθη τότε τῆς πολιορκίας τῶν Ἰωαννίνων, καὶ διτὶ τότε εὑρέθη τὸ Κράτος εἰς δομούν ἀμφηχανίαν, καὶ τότε ἐξῆλθε τῆς ἀμφηχανίας διὰ τῆς ἀποστολῆς εἰς "Ηπειρον τοῦ Βασιλέως, τοῦ Ἐπιτελείου, ἀνασυνεκροτήθη δ στρατός, ἀλήθησαν δοσ μέτρα ἔδει νὰ ληφθῶσι, καὶ ἐνικήσασι.

Τοῦ ἀπήντησα τότε, διτὶ εἰς τὰ Ἰωαννίνα εἰρίσκετο ἔνας στρατὸς ἐγθρικὸς ἀποκλεισμένος, ἄνευ πόρων, ἄνευ ἀνέφοδισμοῦ. Καὶ ἡ νίκη μας ὀφείλεται κατὰ μέγα μέρος εἰς τὴν ἔξαντλησιν του. Καὶ αὐτὴν ἀκριβῶς ἐπεδιώξαμεν. Εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν δὲν εἶναι δύλου τὸ ίδιον. "Ο Κεμάλ δύναται νὰ ἀνέφοδιάσται. "Επειτα τὰ Ἰωαννίνα ἡσαν τέρμα, ἡ κατάληψί των ἦτο καὶ τὸ τέρμα τῆς ἐκστρατείας. Τότε, ἐνθυμεῖσθε, μόνος μου ἀνέλαβον τὴν εὐθύνην ἀπέναντι τοῦ Βασιλέως τῆς πτώσεως τῶν Ἰωαννίνων, καὶ ἐξήτησα νὰ φύγω ἀπὸ τὸ Λονδίνον, ἀκριβῶς πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτῶν. Τώρα εἶναι τὸ ἀντίθετο.

Μὰ τὶ νομίζεις, μου λέγει ὁ κ. Πρωτοπαπαδάκης, μὲ πικρόχολον θρος, τὶ ἀλπίζεις, χωρίζων τὴν εὐθύνην σου ἀπὸ τὴν ἰδικήν μας. "Ἐν πειτεῖσται ἀποτυχίας δόλος ὁ κόσμος θὰ τὰ ἔχῃ μαζί σου, δὲν θὰ σου τὸ συγχωρήσουν ποτὲ οι Ἑλληνες διτὶ δὲν μετέχεις τῆς ἐκστρατείας. Καὶ δὲν θὰ κερδίσῃς τίποτε.

Ἐγώ: Δὲν ζητῶ νὰ κερδίσω τίποτε. Δὲν ζητῶ ἀλλο τίποτε, παρὰ νὰ βαδίσω σύμφωνα μὲ τὰς ἰδέας μου καὶ τὴν συνείδησίν μου. "Αξιώματα δὲν ζητῶ.

Πρωτοπαπαδάκης: Εἰμπορεῖ καμιὰ ἡμέρα νὰ ιδῆς τὸν κόσμον νὰ ἐλθῃ

ἐν διαδηλώσει εἰς τὸ σπίτι σου καὶ νὰ σου ζητᾶ νὰ ἐπανέλθῃς εἰς τὸν στρατόν.

Ἐγώ: Θὰ δημιύσω εἰς τὸν κόσμον. Καὶ θὰ τοῦ ἔξηγήσω τότε τὸ συμφέρον του καὶ θὰ τοῦ εἰπῶ δλα δσα λέγω δδῶ καὶ περισσότερα καὶ τραχύτερα, καὶ θὰ ιδούμε τότε ποῦ θὰ στραφῇ η διαδήλωσις.

Ο κ. Πρωτοπαπαδάκης λέγει θυμωμένος: "Αν ἀποτύχωμεν, θὰ συκαταστραφῆ καὶ σύ Διότι ἡ ἐσωτερικὴ ἔξεγερσις θὰ φέρῃ τὸν Βενιζέλον.

Προσθέτει ὁ κ. Γούναρης, ξεσπῶν πλέον: "Εμὲ προσωπικᾶς τί μὲ μέλει; "Ενας ἄνθρωπος είμαι. Δὲν ἔχω παρὰ νὰ πάρω τὸν δρόμον μου ὀπούδηποτε. "Αλίμονον σὲ σᾶς ποὺ ἔχεται δεσμούς καὶ περιουσίαν.

Ἀπαντῶ ἐντόνως: Μήν ταράττεσθε. 'Ο Βενιζέλος δὲν ἐπανέρχεται. 'Αλλά, καὶ ἀν ἐπανήρχετο, διώτε θὰ τὸν ἔθετε δ λαός, ἔγω δὲν τὸν φοβοῦμαι. Εἰς τὸ κάτω-κάτω, ἐὰν μόνον διὰ τοῦ Βενιζέλου θὰ ἤτο δυνατὸν νὰ σωθῇ ἡ Ἐλλάς, ἀς ἡ θίλη δ Βενιζέλος. Πρέπει νὰ ὑπάγῃ δ τόπος μας εἰς τὸν διάβολον, διὰ νὰ μὴ θίλη δ Βενιζέλος; 'Αλλὰ αὐτά είναι ὑποθέσεις. Οὔτε δ Βενιζέλος είναι ἐκείνος ποὺ θὰ έσωζε τὴν Ἐλλάδα, οὔτε δ λαός θὰ πέσῃ εἰς τὰ πόδια του ποτέ. 'Αφήστε τα αὐτά.

Λέγει ὁ Πρωτοπαπαδάκης: Μὴ δεχόμενος ζημιώνεις τὸν ἑσυτόν σου, η ἀποτυχία μας είναι ἀποτυχία τοῦ καθεστώτος, καὶ δὲν θὰ ὀφεληθῆς σὺ ἀπὸ αὐτό.

Ἀπαντῶ θυμωμένος: Μή μὲ φαντάζεσαι τόσον οὐτιδανὸν διὰ νὰ ἀλπίζω νὰ ὀφεληθῶ ἀπὸ τὴν καταστροφὴν τοῦ τόπου μας. Σοῦ ἐπαναλαμβάνω δὲν ζητῶ τίποτε. Δὲν ζητῶ, παρὰ νὰ βαδίσω σύμφωνα μὲ τὴν συνείδησίν μου. Αὐτή είναι ἡ μόνη μου φιλοδοξία.

Πρωτοπαπαδάκης: Καλά, θὰ ιδῆς. Οὔτε βουλευτὴν δὲν θὰ σὲ ἐκλέξουν οἱ συμπολίτει του.

Ἐγώ: Δὲν μὲ μέλει. 'Αδιαφορῶ.

Πρωτοπαπαδάκης: Δὲν σὲ μέλει; Δὲν τὸ ἐπιδιώκεις;

Ἐγώ: "Οχι. Διάλου.

Πρωτοπαπαδάκης: Τότε... καλά. Καὶ ἔχαμε μίαν κίνησιν τῶν ὅμων, ώσταν νὰ ἔλεγε: Τότε εἶσαι πράγματι ἐλεύθερος νὰ κάνῃς δ, τι θέλεις.

Λέγω τότε: Δὲν θὰ ἀναλάβω ποτὲ ὑπερεσίαν, ἐὰν δὲν είμαι σύμφωνος μὲ τὸ έργον ποὺ θὰ διεξαχθῇ. Δι' αὐτὸν παρητίθην τοῦ στρατιωτικοῦ μου ἀξιώματος, διὰ νὰ ἀποκτήσω αὐτὴν τὴν πολύτιμον ἐλευθερίαν.

Μου λέγει ὁ κ. Γούναρης, μὲ κάποιον πεῖσμα: "Ἐχεις δύως τὴν ὑποχρέωσιν, είτε συμφωνεῖς, είτε δχι, νὰ παράσχης τὴν ὑπηρεσίαν σου, ἄνευ οὐδεμιᾶς ἀντιρρήσεως, δταν σου ζητῇ τοῦτο δ τόπος σου.

Ἐγώ: 'Η πατρὶς θέλετε νὰ εἰπῆτε.

Γούναρης: 'Η Πατρίς, μάλιστα δ πατρίς. 'Οφείλεις νὰ ὑπακούσης.

'Απαντῶ ἐντόνως καὶ δρόμοις: 'Η Πατρίς, κ. Πρόεδρε, είναι ιδέα. Δὲν λαμβάνει τὸ σχῆμα καὶ τὴν φωνὴν τοῦ Α δ τοῦ Β προσώπου. Είναι ιδέα

καὶ διμιλεῖ εἰς τὰς καρδίας μας, εἰς καθένα χωριστά. Καὶ ἔκαστος ἡμῶν ἀντιλαμβάνεται τὴν φωνήν της μέσα του. 'Ο ίδιος ἔλληγει τὸ τοῦ λέγει. Καὶ ἔκαστος ἐξ ἡμῶν τὴν ὑπηρετεῖ δύνας τὴν ἀντιλαμβάνεται. Τὴν πατρίδα του ὑπηρετεῖ ὁ μαναρχικός, τὴν πατρίδα του ὁ δημοκράτης, τὴν πατρίδα του ὁ Κάιζερ, ὁ Χίνδεμπουργκ, τὴν πατρίδα του ὁ Κάουτσκη, ὁ Λόβλ Τζώρτζ, ὁ Χένδερσον, ὁ Κλεμανσόν καὶ ὁ Ζωρές, τὴν πατρίδα του ὁ Τσάρος, τὴν πατρίδα του ὁ μπολεσβίκος, τὴν πατρίδα του ὁ Κωνσταντίνος, τὴν πατρίδα σεῖς, τὴν πατρίδα καὶ ὁ Βενιζέλος.

Γούναρης: Ό καθεὶς σύμφωνα μὲ τὰς ἀντιλήψεις του.

Έγώ: 'Ακριβῶς. Τὴν πατρίδα μου ὑπηρετῶ καὶ ἔγω, σύμφωνα μὲ τὰς ἀντιλήψεις μου καὶ σύμφωνα μὲ τὴν συνείδησίν μου, δύνας ἔγω αἰσθάνομαι τὸ συμφέρον της. "Οχι δύνας σεῖς, η δύνας ἄλλος, φαντάζεσθε διτὶ πρέπει νὰ κάμωνα. Ξέρω καὶ τὰ κάμωνα. "Έγω καὶ ἔγω ἀντιληφτινῶν συμφερόντων τῆς Ἐλλάδος, καὶ ἂς μὴ συμφωνῶ μαζὶ σας.

Γούναρης: Δέν εἶναι ἀνάγκη νὰ συμφωνοῦμεν.

Έγώ: Τότε, λοιπόν; Πρέπει λοιπόν, ἐπειδὴ μία φορὰ ὑπῆρξα ἀξιωματικός, νὰ εἴμαι καταδικασμένος διὰ βίου νὰ εἴμαι δραγανόν τῶν σχεδίων ἄλλων, διτὶ ἔγω αἰσθάνομαι, ἀκριβῶς πρὸς τὸ συμφέρον τῆς πατρίδος, διτὶ δὲν πρέπει νὰ γίνω δραγανόν; "Οταν ἔγω καὶ ἔγω τὰς ἰδέας καὶ τὰς σκέψεις μου; Ποιος κινδυνεύει; Κινδυνεύει ἡ πατρίς; Κάθι μάλλο! Κινδυνεύει μία πολιτικὴ δρισμένη, μία πολιτικὴ τὴν δύναντο καὶ νὰ μὴ ἀκολουθήσῃ ἡ Ἐλλάς, χωρὶς νὰ κινδυνεύσῃ ἡ Πατρίς. Κινδυνεύει, ἀν θέλετε, ἡ Κυβέρνησις. "Εστω, τὸ καθεστώς. "Οχι δύνας ἡ πατρίς. Καὶ διατὶ ἔγω πρέπει νὰ ἐνεργήσω τότε παρὰ τὴν συνείδησίν μου, διὰ νὰ ὑπηρετήσω τὰς ἰδέας τὰς δύνασις ἔγω δὲν θεωρῶ συμφερόντων εἰς τὴν πατρίδα; "Ἐπειδὴ μοῦ τὰς ζητεῖτε σεῖς; 'Αλλὰ ἔγω εἴμαι ἀπόφασισμένος, καὶ ἀν δύοις οἱ Ἐλληνες ἀπὸ κοινοῦ μοῦ ζητήσουν κάτι τὸ δύοιον ἔγω νὰ θεωρῶ ἀσύμφορον, νὰ μὴ τὸ κάμω, καὶ ἂς μὲ καταδικάσουν δύοις.

Τότε μοῦ λέγει ὁ Πρωτοπαπαδάκης: Θὰ σὲ καταδικάσουν δύοις.

Έγώ: 'Εστω. Θὰ ἔχω δύνας ήσυχον τὴν συνείδησίν μου, διτὶ ἔκαμα τὸ καθήκον μου.

Πρωτοπαπαδάκης: Οἱ συμπολῖται σου δὲν θὰ σου συγχωροῦσαν ποτὲ τὴν ἀρνησίν σου.

Έγώ: Τὶ δὲν θὰ μοῦ συγχωρήσουν;

Πρωτοπαπαδάκης: Τὸ διτὶ δὲν ἥθελησες νὰ συμμετάσχῃς τοῦ πολέμου.

Έγώ: Μὰ μὲ συγχωρεῖς, κ. Πρωτοπαπαδάκη, εἴπα ὀργισμένος. Ποιος σοῦ εἴπε, διτὶ ἀρνοῦμαι νὰ μετάσχω τοῦ πολέμου; 'Αρνοῦμαι νὰ ἀναλέψω ἀρχήγος τοῦ Ἐπιτελείου, ἀρνοῦμαι νὰ ἀναλάβω τὴν εὐθύνην τῆς διευθύνσεως τοῦ πολέμου, διτὶ δύοις εἴναι παρὰ τὰς ἰδέας μου, διότι δὲν συμφωνοῦμεν εἰς τίποτε. 'Αλλὰ δὲν ἀρνοῦμαι νὰ ὑπάγω εἰς τὸν πόλεμον. 'Έκαμα καὶ προηγουμένως εἰς τὸν κ. Πρωθυπουργὸν τὴν δήλωσιν, τὴν δύοιαν καὶ τώρα

κάμνω ἐνώπιον δύοιν σας. Δέχομαι νὰ ἀνακληθῶ εἰς τὸν στρατὸν καὶ νὰ ἀναλάβω ὑπηρεσίαν μάχημον, διοικητοῦ οἰκοδήποτε μονάδος. Νὰ ἐνεργήσω διότι πολεμιστής. Τὸ δέχομαι ἀμέσως, σκευῇ τῆς ἐλαχίστης ἀντιρρήσεως.

Πρωτοπαπαδάκης: Λοιπόν, δέχεσαι νὰ σὲ ἀνακαλέσωμεν ἀμέσως καὶ νὰ σὲ τοποθετήσωμεν διοικητὴν μεραρχίας;

Έγώ: Τὸ δέχομαι ἀμέσως.

Καὶ ἔννοεῖται, προσθέτει δ. κ. Πρωτοπαπαδάκης μὲ ὑφος ἀθῶν, ἐπειταθὰ δυνάμεθα νὰ σὲ πάρωμεν ἀπὸ τὴν μεραρχίαν καὶ νὰ σὲ τοποθετήσωμεν ὅπουδήποτε, π. χ. εἰς τὸ Ἐπιτελεῖον ὡς ἀρχηγόν.

Πρωτοπαπαδάκης: Όργισθη καὶ τοῦ λέγει: Μὰ τὶ εἶναι αὐτὰ ποὺ λέτε, κ. Πρωτοπαπαδάκη, ἀστειευμέθα;

Τότε τὶ νὰ σὲ κάμωμεν εἰς τὴν μεραρχίαν; λέγει ήσυχως δ. κ. Πρωτοπαπαδάκης.

Ο κ. Θεοτόκης μοῦ λέγει τότε: Δέξου, κακημένες Μεταξᾶ, νὰ ἀναλάβησης. Κάμε αὐτὸ τὸ beau geste.

'Ενοχληθεῖς ἀπὸ τὴν λέξην geste, η δύοις μοῦ ἐνεθύμισε παραφράμενας ἀνοργάνως, τοῦ ἀπαντῶ: 'Εγώ, Θεοτόκη μου, δὲν συνηθίζω νὰ κάμνω gestes, συνηθίζω νὰ κάμνω πράξεις λελογισμένας καὶ μεμετρημένας, καὶ νὰ ἀλεμβάνω τὴν εὐθύνην των. 'Αλλὰ μόνον τῶν ἰδίων ἐμοῦ πράξεων.

Τότε δ. κ. Γούναρης, δοτὶς ἐσίγα, μοῦ ἀποτείνεται ἐντόνως καὶ ὀργισμένος. Καὶ ἐπὶ τέλους, μοῦ λέγει, πρέπει νὰ συλλογισθῆς διτὶ διμοῦσμεν μὲν ἔδω ὡς συνδέσμενοι διὰ φύλακῶν σχέσεων, ἀλλὰ ἡμεῖς οἱ τρεῖς εἴμεθα καὶ κάτι ἄλλο, ποὺ δὲν εἴσαι σύ. Εἴμεθα Κυβέρνησις. Καὶ ἔχομεν δικαιώματα. Καὶ δικαιούμεθα νὰ σὲ ἀνακαλέσωμεν εἰς τὸν στρατὸν, ἀν θέλωμεν. Καὶ, ἀν τολμᾶς, μήν ὑπακούσης.

Οἱ ἄλλοι ἔκοιτάχθησαν μὲ ὑφος ἴκανον ποιημένον.

Μόνον δ. κ. Εξαδάκτυλος ἐλέγει ἐσκυμμένην τὴν κεφαλὴν μελαγχολικός.

Συνεκρατήθην καὶ ἀπήντησα ήσυχως. 'Εχετε τὸ δικαίωμα καὶ θὰ ὑπακούσω.

Λοιπόν, ἀνακράζει δ. κ. Γούναρης, έτι μᾶλλον ὀργισμένος καὶ κτυπῶν τὸν γρόνθον του ἐπὶ τίνος τραπεζίου, τί μᾶς λέγεις τόσην ὥραν;

'Απήντησα ήσυχως: 'Εχετε τὸ δικαίωμα νὰ μὲ ἀνακαλέσητε καὶ νὰ μοῦ ἀναθέσητε ὑπηρεσίαν τοῦ βαθμοῦ μου καὶ δχι ἄλλην.

'Εξακολούθει δ. κ. Γούναρης ἐν ὀργῇ: Τοῦ βαθμοῦ σου! Τοῦ βαθμοῦ σου! Τί ἔννοεις; 'Υποστράτηγον; 'Οχι, βέβαια, ὑποστρατήγου. Διότι μή λησμονεῖς πῶς ἔγινες ὑποστράτηγος!

'Απήντησα ήσυχως καὶ ψυχραιμότατα. Μὲ ἐκάματε ὑποστράτηγον διὰ νὰ φύγω ἀπὸ τὸν στρατὸν.

'Απήντησα πάντοτε ἐν ὀργῇ: Μάλιστα! Διὰ νὰ φύγης! Διότι, ἀν δὲν ἔφευγες, ἀμέμενες εἰς τὸν στρατόν, δὲν θὰ ήσουν τώρα ὑποστράτηγος, διότι θὰ ὑπῆρχον ἄλλοι ἀρχαιότεροι σου, τοὺς δύοις δὲν ἔπρεπε νὰ ὑπερη-

δῆσης! Θὰ ξουν τώρα συνταγματάρχης.

Ἐγὼ ἡρώτησα πάντοτε φύγρωμας: Τί θέλετε νὰ εἰπῆτε μὲ αὐτό;

Ἀπήντησε: Θέλω νὰ εἰπῶ, διτι, ἀνακαλούμενος τώρα, δὲν θὰ κάμης ὑπηρεσίαν ὑποστρατήγου, ἀλλὰ τοῦ βαθμοῦ ποὺ εἶχες, ἀν ξμενες ἐν τῷ στρατῷ. Καὶ ξι τεταραγμένος ἔκ τῆς ὁργῆς.

Δηλαδὴ συνταγματάρχου, ἀπήντησα ησύχως.

Ναι, συνταγματάρχου, ἀπήντησε ἐντόνως.

Καὶ τότε, τοῦ λέγω μὲ ἔντονον δρός, καὶ τότε πῶς μοῦ ζητεῖτε νὰ σᾶς κάμω ὑπηρεσίαν ἀρχιστρατήγου; Μοῦ ἀρνεῖσθε καὶ τὸν βαθμὸν τοῦ ὑποστρατήγου, τὸ δόπιον ἐδώσατε εἰς κάθε ἀνικανότητα, καὶ ζητεῖτε ἀπὸ ἐμὲ τὸ ἔργον τοῦ ἀρχιστρατήγου; Διότι αὐτὸ μοῦ ζητεῖτε κατ' οὐσίαν μὲ τὸ νὰ ἀναλάβω ἀρχηγὸς τοῦ Ἐπιτελείου.

Μοῦ λέγει, κάπως διστάζων: Εἰς τοὺς πολέμους τοῦ 12 καὶ 13 τί βαθμὸν εἶχες;

Ἀπαντᾷ: Λοχαργοῦ.

Γούναρχες: Καὶ τί ὑπηρεσίαν ἔκαμες;

Ἐγὼ: Διηθύνων τάς ἐπιχειρήσεις. Καὶ ἔγερθεις δρθιος καὶ μὲ ὁργὴν καὶ ἀγανάκτησιν τοῦ λέγω: Δηλαδὴ ἔκαμα ἔργον συνταγματάρχου, τουλάχιστον. Καθαύτῳ ἔργον μεγαλυτέρου βαθμοῦ. Καὶ ξμουν λοχαργός!

Ἐπεμβαίνει δ. κ. Θεοτόκης καὶ μοῦ λέγει: Αὐτὸ ἔγινετο, διότι δὲν ὑπῆρχον οἱ ἀνάτεροι βαθμοφόροι.

Κύριο Θεοτόκη, ἔξακολούθησα μὲ ἀγανάκτησιν, δὲν ξενύρεις τὰ πράγματα, δὲν ξουν εἰς τὴν Ἑλλάδαν ὑπῆρχον οἱ βαθμοφόροι, ἀλλ' ξαν άνικανοι διὰ τὸ ἔργον των. Τὸν βαθμὸν τὸν ἔδιε τὸ κράτος εἰς ἄλλους καὶ τὴν ἔργασιν τὴν ἔζητε ἀπὸ ἐμέ. Καὶ ἐμὲ διετήρει εἰς τάς μικροτέρας βαθμίδας τῆς ἱεραρχίας, διὰ νὰ μὴ τύχῃ καὶ δυστρεστηθοῦν ἀκριβῶς ἐκεῖνοι τὸν δόπιον ἔγω ἔκαμνα τὸ ἔργον. Αὐτὸ είναι τὸ κράτος, τὸ δόπιον ἐστὲς ἔκπρωτες εἰστεῖτε καὶ ἐν δύναμι τοῦ δόπιον ὅμιλείτε καὶ μὲ ἀπειλεῖτε. Ἐνθυμεῖσαι, ἔξαδάκτυλο, τὰ Γιάννινα; Ποῖος ἐπῆρε τὰ Γιάννινα; Ἐνθυμεῖσαι ποὺ ἐπίζεις εἰς τὴν Λόντραν τὸν Βενιζέλον νὰ μὲ στελῇ εἰς τὴν Φιλιππίαδα; Διότι, τοῦ θερέτρου, μόνον ἔτον ὑπάγη ἔκει ὁ Μεταξᾶς, θὰ πέσουν τὰ Γιάννινα; Ἐπῆγα. Τὰ ἐπήραμεν. Δὲν μοῦ λές, σὲ παρακαλῶ, τὶ ἔγινε μετὰ τὴν ἀλωσίν; Ἐνθυμεῖσαι ποὺ ἐπικορίσθησαν οἱ προβιβασμοί; τὰ παράσημα, τὰ κορδόνια τῶν ὑπαστιστῶν; Τὶ ἐπῆρες ἐσύ, ποὺ ἐσπασες ὑπηρετῶν, ποὺ σοῦ δρείλονται τόσα καὶ τόσα, ποὺ ἔθυσίσας πάντοτε τὸν ἔαυτόν σου εἰς κάθε περίστασιν; Τὶ ἔχεις τώρα; Τὰ παιδιά σου δὲν είναι στρατιγοί; Σὲ ἔκαμαν στρατηγὸν; Σὲ ἐτίμησαν μὲ τίποτε; Τώρα, τώρα ποὺ τὴν ὑπηρετεῖς; Τὶ κάθεσαι ἔτοι σκυφτός καὶ κίτρινος, καὶ δὲν τολμᾶς νὰ μιλήσῃς; Σήκωστο τὸ κεφάλι σου! Σήκω αἴπανο! Κοιταζε τους ἔδω κατὰ πρόσωπον τοὺς κυρίους ἔδω πέρα, καὶ εἰπέ τους τί είναι τὸ κράτος, ἐν δύναμι τοῦ δόπιού ἔρχονται νὰ μᾶς δμιλήσουν! Εἰπέ τους τὴν ἀλήθειαν.

"Ολοι ξμειναν ἔναυδοι. 'Ο Εξαδάκτυλος, ωχρός, ἐκοίταζε κατὰ γῆς.

'Εξηρκολούθησα λυσσῶν: 'Ακόμη καὶ τώρα ποὺ ἐκρεμασθήκατε εἰς έμέ, κλαίγετε τὸν βαθμὸν ποὺ μοῦ ἐδώσατε διὰ νὰ φύγω, βαθμὸν ποὺ τὸν ἐδίδατε εἰς δλους τοὺς στασίμους, τοὺς φεύγοντας ἀπὸ τὸν στρατόν. Καὶ μοῦ τὸν ἐδώσατε μὲ τὴν αὐτὴν ἀκριβῶς διαδικασίαν. Καὶ αὐτὸν τὸν βαθμὸν τὸν κλαίγετε τώρα! Μή είναι νὰ μὴν ἀγνακτῆ κανεῖς; Σᾶς τὸ λέγω καθαρά. 'Απέναντι τοιούτου κράτους είμαι καὶ ἔγω ἀντάρτης! Ναι, είμαι ἀντάρτης! Τολμήσατε νὰ βάλετε χέρι ἐπάνω μου!

Ούδεις ὥμιλει πλέον.

Δὲν σᾶς τὰ λέγω αὐτά, εἴπα ησυχότερος, ἀποτεινόμενος πρὸς τὸν κ. Γούναρχην, ὃς παράπονα, τὰ δόπια μὲ κάμνουν τώρα νὰ ἀρνοῦμαι νὰ ἐπανέλθω. "Οχι. Διετὶ δὲν θέλω νὰ ἀναλάβω τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Ἐπιτελείου, σᾶς τὸ ἔξηγησα προηγουμένως. 'Εὰν ἡρεύσθη καὶ εἴπα δσα εἴπα, είναι διότι θύλιζατε πράγματα, ποὺ δὲν ἐπρεπε νὰ θιγθῶσι. Αὐτὸ δμως δὲν μὲ ἐπηρέαζουν καθόλου εἰς τὴν ἀπόφασιν μου. 'Εγὼ πλέον έρυχα ἀπὸ τὸν στρατόν. Τὰ παθήματα δμως ἔμοι καὶ τόσους θλώλων χαρακτηρίζουν τὴν κατάστασιν. Καὶ σεῖς, κ. Θεοτόκη, ποὺ δοικεῖτε τώρα τὸν ἐλληνικὸν στρατόν, καλὸν νὰ ἔχετε αὐτὴν τὴν κατάστασιν ὑπ' δψιν σας. "Οχι δι' ἔμε. 'Εγὼ δὲν έχω ἀνάγκην πλέον καμίαν. 'Αλλά δι' ἔκεινους ποὺ μένουν. Δι' ἔκεινους ποὺ είμπορει νὰ φύγουν αδριον ἀπογοητευμένοι, καὶ τοὺς δόπιους, ἀροῦ φύγουν, είμπορει νὰ ἀνακαλύψετε πῶς τοὺς ἔχετε ἀνάγκην.

Μετὰ τὸ ξέσχισμα αὐτό, ἡ ήρεμια ἐπανήλθη βραδέως. 'Απερύγαμεν δλοι νὰ ἔξακολούθησαμεν τὴν γενικὴν συζήτησιν. 'Αλλ' ὥμιλει δ εἰς πρὸς τὸν θλῶλον ἰδιαιτέρως. 'Ο κ. Γούναρχης ἀνεδίψει μερικὰ τηλεγραφήματα ἐκ τοῦ μετώπου, τὰ δόπια εἰχε φέρει μεθ' ἐκυτοῦ, καὶ ὥμιλει ἰδιαιτέρως μὲ τὸν κ. Εξαδάκτυλον. Φαινέται, διτι εἰχε λάβει τὰς εἰδήσεις περὶ ἐγκαταλείψεως τοῦ Ἀφιύν-Καρά-Χισάρ! 'Ο κ. Πρωτοπαπαδάκης ὥμιλει μαζὶ μου καὶ μὲ τὸν κ. Θεοτόκην μὲ τὴν κατάστασιν ὑπλισμοῦ ἀνά χείρας, ἀπορῶν πῶς, ἐνῶ εἰχαμεν 70 χιλ. μάνλιχερ, δλα ἐν Μ. 'Αστι δσα είχαμεν, δ Παπούλας ἔζητε δηλα, ἔζητε δηλ. νὰ τοῦ στέλλωνται οἱ ἄνδρες ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ ὠπλισμένου.

"Τοστερα εἰσῆλθεν δ. κ. Μάλωσης, διειθυντής τοῦ γραφείου τῆς Βουλῆς, καὶ ξρήσεις νὰ συνεργάζεται μὲ τὸν κ. Γούναρχην. 'Ο κ. Πρωτοπαπαδάκης ἀπεσύρθη εἰς πίσω γωνίαν μὲ τὸν κ. Εξαδάκτυλον. Καὶ δι. κ. Θεοτόκης εἰσῆλθε μαζὶ μου εἰς παρακείμενον δωμάτιον. Μοῦ λέγει: "Εχεις δλα τὰ δίκαια τοῦ κέδουσι, διὰ τὸν τρόπον ποὺ σοῦ ἐφέρθη ἡ ὑπηρεσία. 'Αλλά τώρα δέξου νὰ ἀναλάβης καὶ θὰ τὰ κερδίσης δλα. Θὰ τὰ πάρης δλα μαζεμένα.

"Απατᾶσαι, τοῦ ἀπήντησα. Δὲν θέλω πλέον τίποτε. 'Απολύτως τίποτε. Φαντάζεσαι, διτι ἐπηρέαζομαι ἀπὸ τὰ ἐν τῷ στρατῷ πετρήματα μου καὶ δὲν ἀναλαμβάνω; 'Απατᾶσαι. "Οχι, δὲν μὲ γνωρίζεις καλά. Δὲν ἀναλαμβάνω, διότι αὐτὸ μοῦ ὑπαγορεύει η συνείδησίς μου.

Μὰ τί νὰ γίνη, μοῦ λέγει. Καμιά φορά πρέπει νὰ παραβιάζῃ κανεὶς τὴν συνείδησίν του, χάριν γενικωτέρων συμφερόντων.

"Οχι, τοῦ λέγω. 'Εγώ, τουλάχιστον, δὲν θὰ τὸ κάμω ποτέ. Σοῦ ἐπαναλαμβάνω τὸ ἔκαμψις ἄλλοτε. Καὶ σοῦ διηγήθην διάφορα συμβάντα τοῦ παρελθόντος μου. 'Ιδίως συμβάντα τινὰ ἀπὸ Σεπτεμβρίου 1915 μέχρι 'Ιουνίου τοῦ 1917, πού, ἀντὶ ὑπερίσχυσης ἡ γνώμη μου, θὰ ἥλαζεν δὲ τὸν τῶν γεγονότων, καὶ δὲν θὰ ὑριστάμεθα δοσαὶ ὑπέστημεν. 'Ἐν τούτοις δὲν εἰσηκούσθην ἀπὸ ἑκείνους ποὺ διηθύνουν τότε. Καὶ ἐγὼ δὲν παρητήθην τῆς συνεργασίας μὲ αὐτούς, δὲν ὑπερασπίσθην τὰς ἰδέας μου, ὑπέκυψα, ἔχηκαλούσθουν συνεργαζόμενος, διποὺς ἔβηγον πέρα ἴδεις ἄλλων, ποὺ ἤξειρα πὼς ἡσαν δλέθρια. Συνήργησα εἰς πράγματα, παρὰ τὴν συνείδησήν μου, ποὺ ἤξειρα πὼς θὰ μᾶς βλάψουν. Διὰ νὰ μὴ χωρίσωμεν, διὰ νὰ μὴν ἀρνηθῶ τὰς ὑπηρεσίας μου εἰς τοιαύτας κρισίμους στιγμὰς τῆς πατρίδος. Δὲν τὸ κάμνω πλέον, τοῦ εἴπα. Δι' αὐτὸ παρητήθην, ἀφῆκα τὸ στάδιον μου, τίς οἰδε τὶ μέλλον, διὰ νὰ ἔχω τὴν ἐλευθερίαν νὰ ἀκολουθῶ τὰς ἰδέας μου, καὶ νὰ ἀγωνίζωμαι δι' αὐτάς. Καὶ σεῖς θέλετε τώρα νὰ ἀπαρνηθῶ τὸν σκοπὸν διὰ τὸν ὅποιον ἔθυσασα τόσο πράγματα.

'Εξηκολούθησαν ἡ ὁμιλία εἰς αὐτὸν τὸν τόνον. Εἰς μίαν στιγμὴν ἡρεμίας, λέγει ὁμιλῶν πρὸς τὸν ἔκατόν του μὲ σιγανήν φωνήν: 'Τότε δὲν μένει ἄλλο παρὰ νὰ παραιτηθῶ ἐγὼ καὶ νὰ ἔλθης σύ 'Τπουργός'.

'Απήντησα μὲ τετριμένους κομπλιμέντους, ἀποφεύγων νὰ δώσως ὀρισμένην ἀπάντησιν. Δὲν ἐπείμενεν ἀλλωστὲ ἀπάντησίν μου. 'Ητο σκέψις ἐκφρασθεῖσας μεγαλοφόνως, καὶ διχὶ πρότασις.

'Ανέμενα νὰ δευθυνθῇ εἰς τὸν Γούναρην καὶ νὰ τοῦ κάμῃ τὴν πρότασιν. Καὶ ήμουν περιεργός νὰ ίδω εἰς ποιάν ἀμηχανίαν θὰ παρήρχετο δι' Γούναρης καὶ ποιάς ἀφορμᾶς θὰ εὑρίσκετεν δπως ἀρνηθῆ, διότι ἤξειρα διτὶ δὲν τὸ θέλεν. 'Άλλ' οὔτε δι' αὐτούς. Θεοτόκης μετέβη πρὸς τὸν κ. Γούναρην, οὔτε ἐπανέλαβε τὴν σκέψιν του.

'Εφυγεν δι' αὐτούς. Μάλιστας καὶ συνηθούσθημεν διοι πάλιν εἰς τὸ γραφεῖον τοῦ κ. Πρωτοπαπάδηκην. 'Εκάθησα εἰς μίαν πολυθρόναν καὶ ἀκούσμησα τὸ κεφάλι μου εἰς τὰ χέρια μου. 'Ημουν κατάκοπος. 'Ητο σχεδὸν δὲν μετὰ τὸ μεσονύκτιον. 'Επὶ 4 ὥρας ὑριστάμην συνεχῶς τὰς ἐπιθέσεις τεσσάρων ἀνθρώπων δπως μὲ βιάσουν εἰς διτὶ ἡ συνείδησής μου ἀπέκρουε. 'Ολοι οἱ πειρασμοὶ μὲ ἐπίεσαν. Θέσεις μεγάλαι, βαθμοὶ, δόξα, κίνδυνος νὰ θεωρηθῶ ἀρνησίπατρις, κίνδυνος νὰ ἔχω τὴν κατακρυγήν τοῦ κόσμου, νὰ χάσω καὶ δοσην ὑπόληψιν ἀπέκτησα, ἀπειλεῖ τοῦ Γούναρη. 'Ολα, δηλα τὰ ἔδοκιμασα. 'Αντέσχον εἰς δια, ἀλλὰ ἡσθανόμην βαρεῖαν κόπωσιν. 'Ησθανόμην ἐπὶ πλέον τὴν στενοχωρίαν νὰ εύρισκωμεν μὲ ἀνθρώπους μὲ τοὺς ὅποιους ἔχωρίσθην ψυχικῶς, δι' μᾶλλον πρὸς τοὺς ὅποιους ἀπεκάλυψα, διτὶ τίποτε κοινὸν δὲν ἔχομεν μαζὶ. Μὲ τοὺς ὅποιους δμας συνεδεόμην πρὶν. 'Ητο ἔνα κομμάτι τῆς ζωῆς μου, τὸ ὅποιον ἔγινετο παρελθόν.

Μετὰ ὀμιλίας τινάς, τοὺς ἔδωσα τὴν τελευταῖαν συμβουλὴν νὰ κάμουν τὸν Ξενοφ. Στρατηγὸν ἀρχηγὸν τοῦ 'Ἐπιτελείου καὶ νὰ ἀποφύγουν τὸν Δούσμανην, δι' ὅποιος οὔτε ἱκενὸς ἦτο, καὶ πράγματα θὰ τοὺς ἔγεννα.

"Ἐπειτα ἔχωρίσθημεν. Θὰ ἡτο περίπου 3^{1/2} μετὰ τὸ μεσονύκτιον. 'Οταν ἐπέστρεψα εἰς τὸν οίκον μου ἤρχιζε νὰ χαράζῃ. Μέσα μου ἤμουν εὐχαριστημένος, καὶ δὲν ἐφίσκα τίποτα νὰ μεμφθῶ ἐμαυτὸν.

Νέον Φάληρον. Συνεπληρώθη δλίγον κατ' δλίγον μέχρι 25 Μαΐου 1921.

30 Μαρτίου, Τρίτη

"Εως μεσάνυκτα εἰς Χαλκοκονδύλη...—Σπίτι. Εἶμαι εὐχαριστημένος διτὶ ἀντέστην. Μέσα μου δμας μελαγχολῶ διότι χωρίζομαι μὲ δλους.—'Απόγευμα Φάντας¹. Τὰ ίδια. 'Εδέχθη ὑπὸ Δούσμανην.—Σκέπτομαι δι' ἐπιστολὴν εἰς «Ν. 'Ημέραν». Μὲ Χαλκοκονδύλην. 'Αναβάλλομεν.

31 Μαρτίου, Τετάρτη

Νέαι ητταί.—Πίεσεις διὰ συμμετοχῆν μου. 'Αγών μου δπως ἀποφύγω.—Βράδυ λογαριασμοί. Δὲν βγαίνομεν πέρα.

Α ΠΡΙΛΙΟΣ 1921

1 'Απριλίου, Πέμπτη

Διορισμὸς Β. Δούσμανη καὶ Ζ. Στρατηγοῦ εἰς τὸ 'Ἐπιτελείον. 'Ωστε ἐτελείωσε μὲ τὰς ἐπ' ἔμοι πιέσεις. Κοινὴ γνώμη, καθὼς μοῦ λέγουν πολλοί, μὲ ζητεῖ. 'Αλήθεια ἀπὸ γε;—Βράδυ Βάλβης. 'Ατέρμων διήγησις.—Τηλεγραφοῦμεν μαμᾶς δι' ἔλευσιν τῆς.

2 'Απριλίου, Παρασκευή

'Ησυχάζω.—Βράδυ Βάλβης.

3 'Απριλίου, Σάββατον - 4 'Απριλίου, Κυριακή - 5 'Απριλίου, Δευτέρα

Ταξίδι εἰς Κύμην μὲ Ρούσσον καὶ ἐξαδέλφους.—Λυποῦμαι διότι ἔφησα μόνην τὴν Λέλανην.—Τρικυμία Κυριακὴν ἀποβιθαζόμεθα Λιανήν 'Αμμον.—'Απόγευμα Πλάτανα. 'Ενορία Κύμη.—Βροχή.—Νύκτα σκέψις Λέλας νὰ ἐπιστρέψω.—Δευτέρα πρωτ ἐπιστρέφομεν δι' αὐτοκινήτου Βρέχτε Φθάνομεν Χαλκίδα. 'Επιστρέφομεν 'Αθήνας.—Τριτεις «Νέας 'Ελλάδος». Διαμαρτυρίαι «Πρωτευούσης». Διδώ ἀπάντησιν εἰς «Νέαν 'Ημέραν»².—Ἐρχεται μαμά.

1. 'Ο Ξενοφόν Στρατηγός.

2. Βλέπε τὴν ἐπιστολὴν τοῦ Ι. Μεταξᾶ στὸ Παράρτημα διφθ. 10. Οι 'Εφημ-